

ገጽ ፩ ለግላዊ ጥቅም
ጥቅም ላይ ላይ ይውላል

ዎላይተቶ ሌምሱዋ

የወላይተኛ ምሳሌያዊ ንግግሮች
ከአግርኛ ትርጉሞች ጋር

ገጽ ፩ ለግላዊ ጥቅም
ጥቅም ላይ ላይ ይውላል

አ.ት.ዮ.ጳ.ዮ ዶክተር አካዳሚያዊ

የግላዊ ጥቅም ላይ ይውላል
ጥቅም ላይ ላይ ይውላል
ጥቅም ላይ ላይ ይውላል

ማተይ ህግያን ናጌትዳጋ
ኮይሮ ኣትምያ 1987

ጊጊስዳጌቱ
ጌታቸው ጣላቸው
ፀጋዩ አመኑ

አርቲስቲክ ማተሚያ ኪታ
አዲስ አበባ

የኮምፕዩተር ለቀማና የገጽ ቅንብር፣ ኢትዮጵያ መጻሕፍት ድርጅት
Computer Typesetting and Design by Ethiopia Book Centre

ገለታ

ሀ ዶነን አዴትያባ ጊጊሰነው ዳሮፔ ባጤትደ አሳታ አቶ ጌታቸው ጣላቻኔ አቶ ፀጋዬ አመና፤

ሀ ዶነን አዴትያባ መጥ ሺሸነው ቢዶ ሶሁዋን ማዴትደ ዎላይታ፤ ጋሞ፤ ጎፋኔ ዳውሮ ዴሬ አሰተ፤ ታማርስያጌታኔ ተማረታ፤

ሀ መፃፋ ኮይሮ ዶሚታ አሱዋ ነበቢድ ሀሩሚድኔ እስ እስባ ጉጂድ ቆፋ ኢምደ አሰታ አቶ ሳሙኤል አታንጋኔ አቶ ዮሐንስ ጎዳና፤

ኮምፒቴርያንኔ ማተሚያ አሱዋን ማዴትደ ኢትዮጵያ ማጣፋ ድርጅትያኔ አርቲስቲክ ማተሚያ ኪታ ኡሎፔ ገለቴስ።

ኢትዮጵያ ዶነቱ አካዳሚ

ምስጋና

ይህን የስነቃል መጽሐፍ ለማዘጋጀት ከፍተኛ ጥረት ላደረጉት ለአቶ ጌታቸው ጣላቸውና ለአቶ ፀጋዬ አመኑ፤ ምሳሌያዊ ንግግሮቹ ከመስክ በሚሰበሰቡበት ወቅት ቀና ትብብር ላደረጉልን ለወላይታ፤ ለጋሞ፤ ለጎፋና ለዳውሮ ሀብረተሰብ፤ መምህራንና ተማሪዎች፤ የመጽሐፉን ረቂቅ በማረም፤ በማስተካከልና ገንቢ አስተያየቶችን በመስጠት አስተዋፅኦ ላበረከቱት ለአቶ ሳሙኤል አታንጎና ለአቶ ዮሃንስ ጎዳና፤

በኮምፒውተርና በህትመት ስራ ላይ ቀና ትብብራቸው ላልተለየን ለኢትዮጵያ መፃህፍት ድርጅትና ለአርቲስቲክ ማተሚያ ቤት ሰራተኞች ከፍተኛ ምስጋና እናቀርባለን።

የኢትዮጵያ ቋንቋዎች አካዳሚ

ኬሱዋ

ገለታ	3
ቆንጭሰያጋ	6
ደሜታ	8
(ሀ) ኬተ ሌምሱዋ	41
(ለ) ኬተ ሌምሱዋ	76
(መ) ኬተ ሌምሱዋ	85
(ሰ) ኬተ ሌምሱዋ	129
(ሸ) ኬተ ሌምሱዋ	141
(ቀ) ኬተ ሌምሱዋ	150
(በ) ኬተ ሌምሱዋ	168
(ተ) ኬተ ሌምሱዋ	208
(ነ) ኬተ ሌምሱዋ	221
(አ) ኬተ ሌምሱዋ	233
(ከ) ኬተ ሌምሱዋ	322
(ወ) ኬተ ሌምሱዋ	355
(ዘ) ኬተ ሌምሱዋ	380
(የ) ኬተ ሌምሱዋ	386
(ደ) ኬተ ሌምሱዋ	397
(ገ) ኬተ ሌምሱዋ	417
(ጠ) ኬተ ሌምሱዋ	447
(ጨ) ኬተ ሌምሱዋ	455
(ጥ) ኬተ ሌምሱዋ	459
ቃላ ብርሻታ	467

ማውጫ

ምስጋና

ረዲሰጥናዩ 3

መግለጫ ስለ የጸጋዎች ደብዳቤ ስለ ጸሎት ደብዳቤ 70

መግቢያ 71

(ሀ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 74

(ለ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 76

(መ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 85

(ሰ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 129

(ሸ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 141

(ቀ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 150

(በ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 168

(ተ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 208

(ሂ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 221

(ኣ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 233

(ከ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 322

(ወ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 355

(ዘ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 380

(የ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 386

(ደ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 397

የጸጋ ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 417

(ጠ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 447

(ጪ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 455

(ጥ) ቤት ምሳሌያዊ ንግግሮች 459

የቃላት ፍች 467

ለሙ የግዮ... ጸጋዎች ፣ ጭረት (ጸ)

ቆንጭስያጋ

ሀ መፃፋ ጤልያ አሳስ ሜቶይ ገኬናዳን ኢሲ ኢሲባ ቢርሺ ቤሰነው ኮሸዮ ግሸው ሀጋፔ ካልድ ዴእያጋ ጤለናዳን ቆፍሶስ።

ሀ መጠፋ ዶሜተይ ናኡ አኖ ዮሆትን ሻሄትዳጋ። ኮይሮይ ሀ ዶነን አዴትያበቱ ዴሬ ዴሬተቱ ደንድያኔ ኤታ ዎጋኔ ዱሳ ማራ ቆንጨስያጋ።

ካልያጌ ዶነን አዴትያበተኔ ኤታ አነቴታኔ ኤታ ጎአ ሌምሶቱሪ አይቅዳጋ። ሄ ሌምሶቱ ዎላይተቶይኔ አማረቶ ብርሼተይ እሶይ እሱዋረ ዳንቴታነውኔ ዳንቴቴነን አገነው ደንደዮሶነ።

ሀረይ መላተተ ጤሊየባን፡-

. ሀን መለ መላተይ ኡብ ሌምሶተ ግዶን ናአንቶ ማራን እሜትዶጌት ዎላይተቶይ አማራቷን ብርሼቶ ብርሼታተ።

.. ሀ መላተይ ዎላይተቶ ሌምሶት አማረቶ ሌምሶቱሪ ዴኢያ ምሳቶታ ቤስያገ

... ኮሸዮ አሰንቸታ ቦርያበይኔ ከርያበይ ዴእዮ ዎዴ ሀሰየትይ ሌምሶቱ ዴአሶነ። ሄጌታ ሱንታ ላመነው ባጤትንካ ኮነ ጦንዶ ግሸው ሄ ሱንተቱ ግሸታ ሀ መላታን ቤስድ አድዳ።

ሌምሶቱ ጣፎይ ፕተልያ ማራን አማራቱዋዳንከ ሀ ለ መ...ፕ ጊድ ቤስ።

ፕተሌቱ ጤሰይ ዎላይተቶ ዶናን ቃምያጌቱኔ አዱቂያጌቱዳን (ሀ) ቀንታ (ሃ) አዱሳ፣ ካሊድሁ፣ ሄጋፔ (ሀ) ቀንታ (ሂ) አዱሳ፣ ውርሴታን (ሄ) ኔ (ሆ) ጌቴቲድ ጣሬትዶሶነ።

ሀ መፃፋ ግዶን ዴእያ ዶነይ እስ መለ ግድኮኔከ እስ እስ ቃለይኔ ቢታ ሱንተይ ሀሰያ ኦጌ አድ አድ ዴእዮግሸው ናባቢያጌታ ሜቶይ ገኬናዳን መፃፋ ውርሴታን ቃላቱስ ብርሼተይ እሜትስ።

(ደ) ጊዮ ፕተሌ ሁንኮ (ደ) ጊዮጋፔ ሻኪትድ ናባቢተናዶን አኪክሶስ። ሄጌካ ሌምሶቱው

(ደ) ጨዴ፣ ሙሳ

(ደ) ጳልቃ፣ ኩርጳ...ግዮገ መለ

መግለጫ

ይህን መጽሐፍ ለሚጠቀሙ አንባቢዎች ችግር እንዳይገጥም አንዳንድ ማብራሪያዎችን መስጠት በማስፈለጉ የሚከተሉትን እንድትመለከቱ በትህትና እናሳስባለን።

የመጽሐፉ መግቢያ ሁለት ክፍሎች አሉት፤

አንደኛው ክፍል ስነ-ቃላት የሚነገርበትን ህብረተሰብ መልክ አምድራዊ፣ ታሪካዊና ባህላዊ ዳራን የሚገልፅ ሲሆን

ሁለተኛው ክፍል ደግሞ የስነ-ቃል አጠቃላይ ንድፈ ሀሳብንና ጠቀሜታን ከነምሳሌዎቹ የያዘ ነው። የምሳሌዎቹ የአማርኛውና የወላይትኛው ትርጉም አንድ ሊሆኑም ላይሆኑም ስለሚችሉ አንባቢ በዚህ መንፈስ እንዲረዳልን እናሳስባለን።

ሌሎቹን ምልክቶች በተመለከተ፡-

. ዓይነት ሰረዝ በእያንዳንዱ ምሳሌያዊ ንግግር በሁለተኛው መስመር ላይ የተሰጠው የወላይትኛው ምሳሌያዊ ንግግር ቀጥተኛ ትርጉም መሆኑን ለማመልከት ነው።

.. ይህ ምልክት ለወላይትኛ ምሳሌያዊ ንግግሮች አቻ ሊሆኑ ይችላሉ ተብለው የተገመቱትን የአማርኛ ምሳሌያዊ ንግግሮች ያሳያል።

... የእጅ ባለሙያዎች ይሰደቡና ይናቁ በነበረበት ወቅት የተባሉ ምሳሌያዊ ንግግሮች ነበሩ፤ እነዚህን ግን ስማቸውን ለመቀየር ሞክረን ያልተቻሉትን በዚህ በነጠብጣብ ምልክት አሳይተናል።

የምሳሌያዊ ንግግሮች አፃፃፍ በፊደል ተራ ልክ እንደአማርኛ

ሀ ለ መ ...ፕ ብሎ ነው የሚወርደው።

የሆሄዎቹ አቀማመጥ ግን በወላይትኛ ቋንቋ ባለው የአነጋገር ሁኔታ አጭርና ረዥም የሚባል ነገር ስለአለው (ሀ) አጭር (ሃ) ረዥም ሆነው እንደቅደም ተከተላቸው ይመጡና (ሁ) ቀጥሎም (ሀ) አጭር (ሂ) ረዥም በመጨረሻም (ሄ) እና (ሆ) እንዲሆኑ ተደርጎ ተሰርቷል።

ምንም እንኳ በዚህ መጽሐፍ ውስጥ የተጠቀሱት የቋንቋው ቀበሌኛዎች በአብዛኛው ተመሳሳይ ቢሆኑም አንዳንድ ቃላትና የአካባቢው የአባባል ዘዬ፣ የቦታና የአገሮች ስያሜ አልፎ አልፎ ሲያጋጥሙ አንባቢ ግር እንዳይሰኝ የፍቺአቸው መግለጫ በመጽሐፉ መጨረሻ እንደግሎሰሪ ተሰጥቷል። (ደ) የሚባለው ፊደል (ጰ) ከሚሉት ፊደል የሚለይ መሆኑን እናሳስባለን። ምሳሌ (ደ) የወላይትኛ (ጤደ) የጎደሬ ልንቅጥ (ጰ) የወላይትኛ (ደልቅ ጌስ) ያንጸባርቃል እንደማለት ይሆናል።

ደግሟል

በንቼትደ ነበብየቤቶ ሀ መጣፋ ጤልያጋን ስርጽ ጊድ መጣፋ አይሬ ዮሀኑስ ገለግፔ ከሴትድ ሀ ቃላ ሃሳይዮ ዴሬ ዴሬቴተቱ ዳንድያኔ ዶናን አይትያበቱ አገቴታኔ ጎሐ ቀንተን ቀንተን አኬክዮጌ ከሸየባ ግድድ ቤቴስ።

ሀ. ሀ ቃላ ሃሳይዮ ዴሬ ዴሬቴተቱ ዳንድያ

ቶጵይዮ ዳር ዴሬ ዴሬቴተቱ ሸሸቱ ቢታ። ሄጌቴካ ኡብይ በቢታን በ ዘወን ዴኢየጌተኔ ኤታዮካ ኤታ ኦናቴታ ኤርስየ ዎገይ፣ ሃሳይዮ ቃላይ፣ አሳ ቆሞይኔ ሸሸይ ሄጋ መላትየ ኩሜተ ሆናተይ ዴኢዮጌተ።

ሀ ሸሸቱፔኔ ዴሬ ዴሬቴተቱፔ ጠዴ በገ ቶዮጵያ ሻሆ ቢተቱፔ ዎለይተ፣ ደውሮ፣ ጋሞኔ ጎፋ ዴሬ ዴሬቴተት አመረተ። ሀ አይዱ ቢተቱ ዴሬ ዴሬቴተቱ አጵደ ከለቻ ከዎታ ዎዴ ሻኬትድ ዎለይተይ ስዳሞን፣ ደውሮይ ከፈን፣ ጋሞይኔ ጎሬይ ጅንካኔ ሀመር ባኮ አሳ አይቅ ጋሞ ጎፋ ዴሬ ሻሆቱን (ከፍለ ሀገሪቱን) ቆዴቲድ ገምእዶሶነ።

ጉዩፔካ 1980 ማርተ ለይታፔ ዶምድ ሀ ዴሬ ዴሬቴተቱ ዎገን፣ ታሪክየን፣ ሸሸንጌ ቃለን እሱዎ ግድዮጌ አኬኪትዶ ግሸው ቆሞ ኡማ ቢታ አቆታ ግዮገን ጤሴትድ አወይ ሞክዮሳረ ስዳማረ፣ አወይ ውልዮሳረ ከፍቾረ፣ ቆሞ በጋሪ ከንባታኔ ሀድያረ፣ ጠዴ በጋሪ ጠዴ ኡማ አቆታ ቢተቱን ዘወትድ ኡማ ሃታ ኡሺቻንጌ ሀድርሳን መለን 22501.45 ፐራ ዛር (ካ.ኪ.ሜትር) ግድዮ ሶሀውን ሸቅ ዴእየ አሰተ። ሀእካ ጠዴ በገ ቶዮጵያ አይሶ ቢተን (ክልል) ቆሞ በገ ኡማ ሻሆተ (ዘንየን) 28 ዎረዳቱን ሻኬትድ ዴእየ ዴሬ ዴሬቴተተ። 1987 ማርታ ለይታ አሳኔ ኪተቱ ቆዳደን ሀ አሳ ቆደይ 5.5 ምሎኔ ግድዶጌ ኤሬቲስ።

ሀ አሳ ሸሻ ጤልየበ ግድኮከ ቆጎ ማላ፣ ጎሎ ማላ፣ ዝርጎ ማላ፣ ዎለይተ ማላ፣ ከውካ፣ ዙቱማ፣ ትግርያ፣ ፃታ...ሄ...ሄ. መ. ሸሸቱ ሀ አይዱ ሄረቱንከ ዴእየ ግሸው ሀ አሰቱ ጠጶ ዩሰይ (ከኔ) እሱዎ ግድሽን ዱመ ዱመ ሜቶቱንጌ ሀረ ሀረ ጋሶቱ ዳፈን ሀ መንእዶ ሶሆቱን ላሌትዶሶን ጌቴትድ ቆፔቴስ።

ዴሬ ዎጋተ ጤልያባ ግድኮከ ሀ አይዱ ዴሬ ቢታን ኤሬትደ እስ መላ ባለቱ መስቀለኋ ኢራይሳ፣ ጠምቀታኔ ፓሰካ ባለቱ፣ ሚቱዋንኔ ማላን እሶይ እሱዋረ ማይተነው ሜድዶ እድሬ፣ ሹፎይ፣ ዮርፕ፣ ቀክ ቡላቻንኔ አሰዋ ቦል ዮጤትየ ዮተይ፣ ሄ ዮተተ ሆኤትየ ዮተንቸቱ ሚሸቱ ዴሐሶን። ገይርይኔ ጌሬሰይካ ደርፔ ኤሬቶሶን። ሄጋደንካ ሰዲቃ ካሰይ፣ ሀይሰየ ዮትዮጊ፣ ፐረን እሶይ እሱዋ ጠንዮጊ፣ ሸንካ ሸንካተዮጊ፣ ቀንእሸይኔ ጠርንግዮ ካእዮጊ ኤተ ሺምጋዎይ ከሰተ።

ሀ ሄራ ቢተት ዳሮ አረደ ግድዶ ግሸው አሰ አቆተይ ደርቶ ጎሹ። አመረ አሰቱከ ዘልእየን፣ ኩሽዮ ሂላንኔ አትዳጌቱከ ከዎ አሶንኔ ሄጋ መላ ዱመ ዱመ አሰቱን በንተ ዱሳዮ ዋይትዶ አቆሶን። ጎሸ ሙሩተቱፔ አይሬትዮጊቱ ከታ አይሬቱፔ በደለይ፣ አተረይ፣ ባቱለይ፣ በንገይ፣ ግሰቱ፣ መልዶይ፣ ጋሹ፣ ምታ አይሬቱፔ ሙዜ፣ ፓፓዮይ፣ መንጎይ፣ ቡርቱካኔ፣ መንደርኔ፣ አቡካዶይ፣ ሄ.ሄ.መ. ኤተፔ አመረተ። ድትዮ ሚሄቱ ሺሸቱፔከ ገማመ ሚሄቱ፣ ከጫማ ሚሄቱ፣ ዶርሰይ፣ ዴሸይ፣ ቁኘዮረ ዴእዮጊቱፔ ኩቶይ ፐይይት ያጌተ። ኩሽዮ ሂላንቸቱከ ፑቱዋፔ፣ ዎይሻፔ፣ ገልባፔ፣ ኡርቃፔ ሚሸተ ሚድ በንተው ኮሽያባ ኤክድ ዴሬቴተውኔ ማዱዋ እዋሶን።

ሀ ሄረቱ ሰአቱተን ዱሬ ግድዮጋ ጠለለ ግዴንን ቶዮጵዮ ዴሬቴታ አለምየን ኤርሰደ ሰአ ቡቁራቱፔከ ቦተ ገተይኔ ማጎ ዎረይ፣ ጫዋኔ አባ ደልበንተይ፣ ኡማ ሃተይ፣ ቆይደን ጌልየጌተ። ሀኖ ገከነው ቢታ ዩይ ቤእየ (ቱሪዝሜ) አሰተ ኤሃነው ዎይኮ ከሬ ሚሻ ላምዮ ኤሃነው ደንደይዮ አይዱ ተሙ ፑልቶቱ፣ አጆራ ሶሶይኔ ጠሀይ፣ ዋሁ ጎንጎሎይ ሶግደኔ ዎምባ ጠበለቱ፣ አዎ፣ ጉመተኔ ኢሰረ ዴሬቱ ኤተ ዱሰይ ከዎቴተን ኤሬቴንን ዶጌት ኦጌቱፔ ሃክድ ገምእዳጌተ።

ሀጋ ኪነ ሀ ቢተቱኔ ኤተ አሳባ ኤራፔ ህንበገን አ ዴንዶ ዮሁዋኮ ቃላ ፐልጌታ ዎይኮ ዶንን ኦይትየባ ሄጌከ ለምሱዋ አነቱታኔ አ ጎአባ ቀንተን ብርሻ አኪክሰን።

ኮ ቢትዮ ቶዮጵዮ ዳሮ ሸኡ ማሮተ ለይተው አሰ ቢተን ሸሜቴን ገምእዳሮኔ እ ጎምፐን ዴእዮ ጎአትከ ቦሼቴን ገምእዳጋ ግድኮካ ቶዮጵዮ ዴሬ ዴሬቴተይ ህዩሰቴታፔ ክይቤን፤ ሀርግዮፔ አትቤን፤ ትምሀርትዮ ኤራከ ዴምቤን ገምኢስ። ሄጋ ግሸው አሰይ በው በ ዱሰው ዎታፔኔ ዋይታፔ አድድ በዎጋ ድቸነው በ ቃላኔ በ ታርክዮ

ጣፍ አይቅድ ነአ ነአው አተነው (ላትሰነው) ሀንዶ ሀኖይ ኪህ ዳር ጉተ።

1972 ማሮ ለይት ቶዮጵያ ዶነተ ፕልግ ጤልዮ ቶዮጵያ አካዳሚ ጌቲትያጌ ሜሬትዮ ዎዴ አ አይፌ ስንተ ቆፋ ግድ ቤትዳጌቲፔ እሶይ ቶዮጵያ ዴሬ ዴሬቴተቲ ዶናን አይትያበተ ፕልግ ጤሎኔ ኤተ ድችዮጋ፥ ዶነን አይትየበተከ ሺሽድ መጣፈን ጣፌተነ መለ አትዮጋ፤ ድቺድከ ዴሬ ዴሬቴተው ጎአ እመነ መለ አትዮጋ።

ሀጋደን ፕልግ ጤላነው ዶሬትደ ቃለቲፔ እሶይ ዎለይተቲዋ። ሀ ቃለይ ሃሰዮትዮ ሄረቲን ዱመ ዱመ ሱንተን ጤጌቴስ። ሄጌከ ዎለይተን ዎለይተቶ፥ ጋሞን ጋሞቶ ዎይኮ ዶርዜቶ፥ ደውሮን ደውሮቶ፥ ጎፈን ጎፈቶ ጌቲትድ ኤሬቴስ። ሀ መጣፈይ ጊግሽን ሀ አይዱ ቢተቲዮ ጊገናደን ኤተ ኡባዮ ኤሬትዮ ቃለ ዶርደ። ኡባዮከ ሀጋፔ ካልድ ዶነን አይትያበቲ አነቴታኔ ዎለይተቶ ሌምሶቲባ አኪከነው ደንደዩቴስ።

መግቢያ

ክቡራን አንባቢዎቻችን ቀጥታ ወደ ዋናው ፍሬ ነገሩ ከመግባታችን በፊት የቋንቋው ተናጋሪ ሕብረተሰብ ዳራ እና የስነቃል ንድፈ ሓሳብና ጠቀሜታ በአጭሩ ማየቱ ጠቃሚ ይሆናል።

ሀ. የቋንቋው ተናጋሪ ሕብረተሰብ ዳራ

ኢትዮጵያ የአያሌ ብሔር ብሔረሰቦችና ህዝቦች አገር ናት እነዚህም ህዝቦችና ብሔረሰቦች እያንዳንዳቸው የተወሰነ የጂኦግራፊያዊ ክልል፣ የየራሳቸው የማንነታቸው መግለጫ የሆኑ ባህል፣ ቋንቋ፣ የጎሳና የዘር ስብስብ አጠቃላይ የሆነ የአኗኗር ዘይቤ... (ወዘተ) ያሏቸው ናቸው።

እነዚህ ብሔር ብሔረሰቦችና ህዝቦች መካከል በደቡብ ኢትዮጵያ ክልል የሚገኙት የወላይታ፣ የዳውሮ፣ የጋሞና የጎፋ ህዝቦች ጥቂቶቹ ናቸው። እነዚህ አራቱ ህዝቦች ከ1966 ዓ.ም በፊት ተበታትነው ወላይታው በሲዳሞ፣ ዳውሮው በከፋ ክፍለ ሀገሮች ሲጠቃለሉ፤ ጋሞውና ጎፋው ደግሞ ጅንካንና ሀመር ባኮን ጨምረው ጋሞ ጎፋ ክፍለ ሀገር ውስጥ ይገኙ ነበር።

በኋላም ከ1980 ዓ.ም ጀምሮ እነዚህ ህዝቦች በባህላቸው፣ በታሪካቸው፣ በዘር ሀረጎቻቸውና በቋንቋቸው ተመሳሳይ ሆነው በመገኘታቸው ሰሜን ኦሞ አስተዳደር አካባቢ በሚል መጠሪያ ተሰባስበው በምስራቅ ከሲዳሞ አውራጃ፣ በምእራብ ከከፍቶ አውራጃ፣ በሰሜን ከከንባታና ሀድያ አውራጃ በደቡብ ከደቡብ ኦሞ አስተዳደር አካባቢ ጋር ተዋሰነው በኦሞ ወንዝ ተፋሳሽ ግራና ቀኙን የቆዳ ስፋቱ በግምት 22501.45 ካሬ ኪሎ ሜትር በሆነ መሬት ላይ ሰፍረው የሚገኙ ህዝቦች ናቸው። ባሁኑ ጊዜም በደቡብ ኢትዮጵያ ሕዝቦች ክልላዊ መስተዳድር በሰሜን ኦሞ ዞን በ28 ወረዳዎች ተከፋፍለው ይኖራሉ። በ1987 ዓ.ም ከተደረገው የህዝብና የቤት ቆጠራ ውጤት ለመረዳት እንደተቻለው የህዝቡ ብዛት 5.5 ሚሊዮን መሆኑ ተረጋግጧል።

የህዝቡን የዘር ሀረግ ያየን እንደሆነ ቆን ማላ፣ ጎሎ ማላ፣ ዝርጎ ማላ፣ ወላይታ ማላ፣ ካውካ፣ ዙቱማ፣ ትግሬጎታ...ወዘተ የተባሉት

ዘሮች በአራቱም አካባቢዎች የሚገኙ ስለሆነ ምናልባት የዘር ግንዳቸው አንድ ሆኖ በተለያዩ የተፈጥሮና ሰው ሰራሽ ምክንያቶች በየአካባቢው ተሰራጭተው ለመኖር ተገደደው ይሆናል የሚል እምነት አለ።

በባህልም ረገድ ብንመለከት በአራቱም አካባቢዎች የታወቁና በተመሳሳይ ሁኔታ የሚከበሩ የመስቀል፣ የገና፣ የጥምቀትና የፋሲካ በዓላት፣ በየእለት ገጠመኞቻቸው ለመረዳዳት ያቋቋሟቸው እድር፣ እቁብ፣ ደቦና ወንፈል፣ በሰርግና በሰራ ጊዜ የሚጠቀሟቸው የተለያዩ የዘፈን ዓይነቶችና የሙዚቃ መሳሪያዎች አሏቸው። ቀረርቶና ሽለላም የተለመዱ ናቸው። በዕረፍት ጊዜ አቸው ገበጣ በመጫወት፣ የፈረስ ጉግስ በመጫወትና አደን በማደን ተረት፣ እንቅቀል ሽና እንካስላንቴያ በማውራት ይዘናናሉ።

ከመራቱ ለምነት የተነሳ የሀዘቡ ኑሮ የተመሰረተው በአብዛኛው በግብርና ላይ ሲሆን ጥቂቶቹ የህብረተሰቡ ክፍሎች በንግድ፣ በእጅ ስራና በተለያዩ መንግስታዊ፣ ህዝባዊና የግል ድርጅቶች ውስጥ ተቀጥረው ኑሮአቸውን የሚገፉም አሉ። ከእርሻ ምርቶች ዋና ዋናዎቹ የእንሰት ውጤቶች፣ የተለያዩ ጥራጥሬዎችና ፍራፍሬዎች ማለትም ጤፍ፣ ብቁሎ፣ አተር፣ ባቄላ፣ ገብበ፣ ስንዴ፣ ማሽላ፣ ሙዝ፣ ግጥም፣ ለመንደሪን አሰካጅ፣ ማግን፣ ብርቱካን ጥቂቶች ሲሆኑ ከሚያረቧቸው እንሰላትም ይጋማና የቀንድ ከብቶች፣ በግ፣ ፍየል፣ ዶሮ የሚጠቀሱ ናቸው። የእጅ ስራ ባለሙያዎችም የጥጥ ይቆርክሃ፣ የቆዳና የሽክላ ውጤቶችን በማምረት የግል ፍላጎታቸውን አርክተው ለገበያም ይቀርባሉ።

አካባቢው በተፈጥሮ ሀብት የበለፀገ ከመሆኑም በላይ ኢትዮጵያን በአለም ደረጃ ካላወቋት የተፈጥሮ ሀብት ቅርሶች መካከል የነጭ ሳርና የማጎ ፓርኮች፣ የጫምና የአባያ ሃይቆችና የአሞ ወንዝ ሳይጠቀሱ የሚታሉት አይደሉም። እስካሁን ድረስ በቱሪዝም መስህብነትም ሆነ በሌላ አቀጣጫ ብዙ የውጪ ምንዛሪ ሊያስገኙ የሚችሉት እንደ አርባ ምንጮች፣ የአጅራ ፏፏቴ፣ የዋሁ ዋሻ፣ የሶግዳና የምምባ ፍል ውግዎች፣ የአዳ፣ የጥቅጫ፣ የአሰራ፣ ቀራሪዎች ህልውናቸው በመንግስት ደረጃ ሳይታወቁ ከመገናኛ መስመሮችም ርቀው የሚገኙ ናቸው።

ሰለአካባቢው ህዝብ ማንነትና ስለመልክአ ምድራዊ አቀማመጡ ይህን ያህል ካልን ዋና አላማችን ወደሆነው የቋንቋ ጥናት ማለትም ስለሰነቃል በተለይም ስለምሳሌያዊ ንግግሮች ምንነትና ጠቀሜታ ባጭሩ ለማብራራት እንሞክራለን።

አገራችን ኢትዮጵያ ለአያሌ አመታት በነፃነት የቆየችና ያልተነካ የክርስቶምድር ሀብት ያላት ብትሆንም ህዝቦቿ ከድህነት፣ ከድንቁርናና ክበሽታ ሊላቀቁ አልቻሉም። ህዝቡ የየዕለት ኑሮውን ለማሸነፍ ከሚያደርገው ውጣ ውረድ ባሻገር ባህሉን፣ ታሪኩንና ቋንቋውን ወግ ባለው ሁኔታ መዝግቦ ለተተኪው ትውልድ ለማስተላለፍ ያደረገው ጥረት እምብዛም ነው።

በ1972 ዓ.ም የኢትዮጵያ ቋንቋዎች አካሄድ ከሞላ ጎደል ሲቋቋም የብሄር-ብሄረሰቦችን ቋንቋዎችን ለማጥናት ዋነኛ አላማው አድርጎ ሲነሳ ትኩረት ከሰጣቸው አቢይ መርሃግብሮች አንዱ የኢትዮጵያን ብሔር/ብሔረሰቦች ስነ-ቃሎችን መሰብሰብ ማጥናትና ለህብረተሰቡ አገልግሎት እንዲውሉ ለህትመት ማብቃት ነበር።

በዚህም አኳያ ለጥናት ከተመረጡት ቋንቋዎች አንዱ ወላይትኛ ነው። ይህ ቋንቋ በየአካባቢው ጥቂት የቀበሌኛ ልዩነቶች ስለአሉት የተለያየ መጠሪያ አለው፤ ይኸውም በወላይታ ወላይትኛ፣ በዳውሮ ዳውሮኛ፣ በጋሞ ጋሞኛ ወይም ዶርዜኛ፣ በጎፋ ጎፋኛ በመባል ይታወቃል። በመጽሀፉም ዝግጅት ወቅት ለአራቱም አካባቢዎች የጋራ መግባቢያ በሆኑ ቃላት ለመጠቀም ተሞክሯል።

በአጠቃላይ ስለሰነቃል ንድፈ ሐሳብና ስለወላይትኛ ምሳሌያዊ ንግግሮች የሚከተለውን ማብራሪያ ይመለከቷል።

ታላቅ ጥናት (Material Culture)፣
የሕይወት ጥናት (Social Folk Custom)፣
የሕይወት ጥናት (Social Folk Custom)፣
የሕይወት ጥናት (Social Folk Custom)፣
የሕይወት ጥናት (Social Folk Custom)፣

ለ. ዶነን አዴትየበቱ አናቴታኔ ኤታ ጎአ

ዶነን አዴትየበቱ ጥናትያባይ ዴንድዮ ዎዴ አ ዴንዱወውኔ አ ጠጳ ዩሰው አኖ ግድደ መይዘ መኤባ (Folklore) ሰይንስያባ ዴንትዮጌ ቤሰየቡ። አሰ ነእ ሀ ሰአ ቦል ዴታ ዶሞላፕ ዶምድ መይዘ መኤባይከ በ አቴታ ዴሚስ ግየባ ግድኮ ቱማፕ ሃክደባ ግዴነ።

መይዘ መኤባይ ኘልግ ጤሉውው እስ መጨረ ግድድ ሞክ ዎይኮ ቤት ክይዶ ዎድያ ጊሽድ ዮተነው ደንደዮተነን ጠይኮኔ 19ተ ጤቱ ለይታ በጋ ቦል እንግልዜንኔ ጀርመኔ ዴሬን ሄ ዎዴ ዴእየ ኤረንቸት ሀ ግተ ግድደ ጥናቴ አሱውው እስ መለ ሱንታ ኪሰነው ዱመ ዱመባ አትዶጋ እስ እስ ጡሬት ዮቶሰነ። ግዶሽን (Popular Antiquities) ያግዮ ቤን በ ሱንታ አግድ (Folklore) ያግዮ ሀ ጥናትያ ሱሬ ቆንጭስየ አረተ ሱንታ ኪስዳጌ አ. ቢ. ቆዳደን 1846 ለይት እስ ዊልያም ጆን ቶምስ ያግዮ እንግልዜ ብተንዮ።

(Folklore) ያግዮ እንግልዜ ቃለው አማረቱወን ጊግየ ሱንታ እመነው ኤረንቸት ደር ጥናትያ አቶጋፕ ጉይየን ግእዝያፕ ትውሬት ያግዮ ቃላ ዴምዶሰነ። ሀ ቃላ ብርሼተይ «እመቀ፣ ሚዝያ፣ ትምርትያ፣ ዎጋ፣ ታርክያ፣ ሀይማኖትያ፣ መንካ፣ ማራ፣ ቤን መይዘ መኤቱፕ ይዳጋ» ያግዮ ብርሼተይ አስ ዴእየጋ ሀለቃ ክደነዎልድ ክፍሌ « ሰዋስዌ መጣፋ. ዎግስ፣ ዎመዝገበ ቃላት ሀዲስ» ግዮጋ ግዶን ቆንጨሰ።

ሀ ዘው በይነ አሆ ግድደ እሞተይ አሰይ ሚድዶጌ ሙሌረ አ ቤእዮዎዴ :-

ዶነን አዴትየበት (Oral Literature):- ሀይሴ፣ ዶና ታርኪ፣ ሌምሶይ፣ ቀንእሼ፣ ዱመ ደንቶት ሄጌቱኔ ሄጌቱ መለት፤

ሚሬታ ዎገት (Material Culture):- አሰይ ሚዜ ኪስድ አትዮ አሶት፣ ኪጥዮጌ፣ ክታ ቆጥዮጌ ፣ ማዩዋ ማይዮጌ፣ ዎገን ዴእየ ሚሽትኔ ዎገን ዴእየ ጠሌት፤

ዎገን ዴእየ አሳ ገይቴታ ሀኖተይ (Social Folk Custom):- ሀይማኖትያ ሀኖቴት፣ ባላ፣ ሀይቁዋኔ ዩሌታ፣ ቀጠራ፣ ቡለቻ ዎገይኔ አ ቦንቾይ፤

ዎጋረ ብዩ ሀኖተይ (Performing Folk Arts):- ያ ሃ ቃጥዮጋ ፣

ዮተ...ሄጌተኔ ሄጌተ መለት አይፌ አይፌ ዮሆቱን
ሻኪቴስ።

መይዘ መኤበይ ቤንባ ግድዮጋደን አሳ ነእ ሀእ ዎዴ ኤሂዶ ኤራኮ
ጥንናፔ ከሴ ዴእዮ አይፍዮን ቤትየበተኔ ቤቴነ ዎገተ ውርስ አይቄስ።

ሀ ዶሜተይ ሀ አሳ ቡቁረው አ በገ ግድዮጋኔ ሀ መጣፋ ግድን
ሺቅደ አሶተ ጤልዮ ዶነን አይትየበተ (Oral Literature) ኪህፔ ትሸሸድ
አኪኪሴስ።

መይዘ መኤበይ ሀ እስ መለ ሱንታ ዴማናፔ ከሴ ተማርደ አሰት
ደሮ ሱንተተ ኪስዶሶነ። ሀጌቱ ግድፔ ቃለገ፣ ጣፈትደበተ፣ ዶነን
ዎንጅዶ ቡቁረተ፣ ዶነን ጌቴትየበተ፣ ቃለ ጡፌተ፣ መይዘ
መኤበተ፣ ኤረተ ሄጌተኔ ሄጌቱ ማለተ ዮተነው ደንደዩቴስ። ሀ ዱመ
ዱመ ሱንተቱን ጎኤትየ ኤረንቸት በንተ እምዶ ሱንተውኔ ሱንተቱ
ጋሱዋ እምዮገን ኤታጌ ኤታጌ ልኪ ግደናደን ኤት መል ቤእደበ
ግድኮኔ ሀእ ዎዴ ኪህ ኤሬትዳጌት አሰይ ኤክዶጌ ዶነን አይትየበ
(ሰንቃል) ያጊዮጋ።

አኔ ኮይሮ መይዘ መኤባ ግዮጌ ዎይግዮጌ? እ ዋንድ ሜሬትዴ?
አ ዱመ ሀኖተይ አይቤ? እ አይብን ኤሬትዴ? ሀጌተኔ ሀጌተ መለትየ
ጠጶ አይሸተ ዴንትዮጌ ቤስየበ መለቴስ።

አሳ ናቱ ታርኪ ኪህ አዱስ ግድሽን ደሮ ሸኡ ለይት አሰይ በንተ
ዱሳ ዎጋ፣ በንተ ሜዝያኔ ኤተ ታርክያ ነአ ናቴስ አትድ ዴእዶጌ
ቃላነ ግድዮጋ ኮነ ታርኪ ተማርሴስ። ዶነን አይትየበይክ ቤን ዴእዮ
አሳ ናት እሶይ እሱዋረ ሃሰይዮ፣ ገይትዮኔ፣ በንተ ቆፋ ገትዮጌቱፔ
አይፌ ዮሆ ግድዮጋደን ዎዴ ኤሂዶ ጡፌ ደረናፔ ከሴኔ ኡብ ቀስ
ሚሻ ዱሬቴታ ዎጋፔ (ከፕታልስቴቱጋፔ) ከሴ ዎድያ ኤረይ ደርድ
ዎንቤን ዎዴ ታርክያ ቡቁረት አክቤን ዎዴ ታርኪበት ኮስ አድዶጌ
ዶናን አደትየበን

ዶነን አይትየበይ አሳ ዱሳረ ኪህፔ ቱኪት ኡትዳጋ። አሰይ ቡለቻ
ቡለቻዮ ዎዴ፣ አሳ ብዮ ዎዴ፣ አዩትዳጌተ ስጌትዮ ዎዴ፣ ሞቴትዮ
ዎዴ፣ ሀይቅዳጋ ሞግዮ ዎዴ፣ በርዴኡውው አትዮ ዎዴ፣ ሸንክትዮ
ዎዴ፣ ሚህያ ሄምዮ ዎዴ፣ ኤተስ ስዩትየባ ኡፈይሰኔ ግዶ

ኡ-ፈይሲንባ፣ ቀሬትየባን ኤተ ሲቆ ቆፋ በንተ ዶንን አይትየባን ቆንጭሰሲን።

የአሰላሰው ድቻ ምልቶ ደግሞ የአፍርካ ሙሉ ስራን ዶንን አይትየባን ቆንጭት እስ መላ ግድሽን፣ ቶጵዶ ደሬ አስቲስ ደግሞ ደሮ ዶንን አይትየባን ቆንጭት ግድፍ ደን ጭት ታርከሽ፣ ፍጽታ፣ ሀይሉት፣ ቀንነቱት፣ ሌምሶት፣ አሰዋ፣ ሰቀዋ፣ ባለ፣ ይሁዋን የታ፣ ሄጋደንክ ምኖት ታ ደንቶት፣ ፍቱ ካሰትኔ ደንቶት፣ ደ.መ. ደ.መ ሀይማኖት... ሃይቱን ኔቱ መለት ይከሰን።

ዶንን አይትየባን አሰናቱ እስፔቴታስ ቡቁረ ግድፍ ደግሞ አ ኦንቲቲው ጠጰይ፣ አጭቸው ጋሳይ፣ አካሰሰን ደሰው ግደይ ደሰናደን ሀገር ባል፣ ጠጰይ ሆት ተመነው ቢሰሙ ሀገር ጋሳይ ደግሞ ገይትየባን።

ዶንን አይትየባን ሀንዶ ጋሰይን ገይቲቲይ ደሰን ቢሰሰ። ሌምሶው ገይሩዋ ደንቲዋ ደመነው ምኖት አሰዋ፣ በሰፊ ደንቶት ከሰነው በሰፊ ደሰን ቢሰሰ። ሀይሉ ሀይሰ ገብቲት የገኘ አ ሀፍተይ ገገንኔ ኔ፣ ጋሰዋ ካሌተይ ቤቲን።

ሊ. ጊልዲ፡- ዶንን አይትየባን ሀገር ጋሳይን ገይቲቲይ ደሰን ቢሰሰ። ሌምሶው ገይሩዋ ደንቲዋ ደመነው ምኖት አሰዋ፣ በሰፊ ደንቶት ከሰነው በሰፊ ደሰን ቢሰሰ። ሀይሉ ሀይሰ ገብቲት የገኘ አ ሀፍተይ ገገንኔ ኔ፣ ጋሰዋ ካሌተይ ቤቲን።

ዶንን አይትየባን አ በርሼትን ቤተዮ ዎይ ዶንን አይቲይ ዩይ ኑ አውቲቲ ላቲቲይ ቡቁረ። ሄጋስ ዎይ፣ ዎይ፣ ፍቱ ፍቱሰ አይ አይድ ኑን ተማርሰድ ደአዮን ኑ አውቲ ዎጋኔ ኤተ ዱሳ ማራ ኑ ኤርሰነው ደንደዮን ሄጋ ኑስ የትየ አሰቱ ሀሰዮን። ሄጋ ግድፍ ግሸው ቤን ዎገይ ዶንን አይትየባን በጋረ ኑስ አይድ ገምእጋይ ዎይ፣ ዎይ፣ ደንደዮን ደእድ ፖልያ አሰቱ ሀሰዮን ዶንን አይትየባን ሜድ የትየ ደንደዮን ግድፍ ቆንጭ የሆ።

ሌምሶ ሃሰየት ደር ዎድያስ እስ ዴሬ ዴሬቴተይ በ ዱሰን አ ገክደባ ጊደባ ግድዮ ግሸው በ እስፔቴታ ዱሳባ፣ ፖሎትካባኔ አቁዋ ፔሻ ገይቴታኔ ቆፋባ ቆንጭየን እ ዮትዶ ቡቁረ ሚሸ።

ኑ ዴሬ አሰይ ሌምሶ ሃሰያ ጮ ሃሰያፔ ዶምድ ግተ ጠቀ ዱቡሽ ሞቶ ሶሆ ገክናሽን ጎኤቴድ ዴእዶገው «ሀይሴ ዮሁዋ ዎረን ጠይኮኔ ስልሴስ» ያግዮ ኑ አውቱ ሀሰየይ ሌምሶ ሀሰየይኔ ዴሬ ዴሬቴተይኔ ዱመቴናጌተ ዎይኮ ገይት ኡትዳጌተ ግድዮጋ ቤስዮ ግሸው ሄጋ ነቃሸተ እመነ ደንደዮቴስ።

ሀ ዴሬ ዴሬቴታ ቆፋ ማራን ሌምሶ ሃሰየን ዜምኘደ ሃሰያ ደርሰዮጌ ኤሪቴተን ቆዴትዮ ግሸው ሄገን ጎኤትዮ ኤሪይ ዴእዮ አሰዮ ሀረ አሳፔ ግተ ቦንቾይኔ ነሾይ አዮ ዴእዮ ግሸው «አነኮይ ለላቡዋ ሉኦ ኤሬስ» ጌቴትድ ዱቡሻንኔ ያአን ግተ ሶሆይ አስ እሚቴስ። ሄጊከ ሀእ ዎድዶ ሀግያደን ኦሱውን ፔእቤነ ዎድየን ዴሬ ዴሬቴተይ አሰ ኡባ ግድደ ዎገን ዴእዮ ኘርዳ እምዮ ማረይ መንከይ ዴእዮ ዎድየን ጎኢድ ገምኢስ።

ሀ ዎገን ዎትን ዴእዮ ኘርዳ እምዮ ማረይ ዶነ ጭንጨቴታረኔ ሌምሱዋረ ብዩ ብዴተን ደገንትዮገን በ ሞርክያ ሸትምድ ጠነናደን አትዮ ግሸው «ዮሁው ኤረነ ኡረይ ምታት ቁሬስ፣ ኤሳ ኡሻ ኤሬነይ ሀታት ገኔስ» ያግዮገን ኡብበን ጭንጨ ግድድ ቤተነው ኮሺዮጋ አኬኪሲድ ጋምእዶሶነ።

ሄጋፔከ ሀረበይ ሌምሶ ብዴተይ ዴሬ ዴሬቴታ ግዶን እስፔቴታ ዱሳ ጌዱውን ሚሬተነ ደንደይዮ ኤተ ሀኖቴተ ጠይሰነውኔ ኤተ ግሻ ሉኦ ሀኖቴተ ደርሰነው አሳ ግዶን ሲቆይ፣ አመኔትዮጌ፣ ኪሀቴተይኔ አሸኪቴተይ ዴአናደን ተማርሲድ ገምኢስ።

- በርቴማፔ አጌነይ በር ቁማፔ ሚዜነይ አሳረ ዴኤነ ጌቴስ
- ቦሉ ግሸው ቦዘ መቾ ኤኪቴስ
- ዮቶባ ማናፔ ዮሉ ነአ ማነ

ሀጌት አሳ ግዶን ሲቆይኔ ቆሬትዮጌ ዴአናደን ቆፕስያጌተ ግድሸን፡-

- ደውትያ ደውቴ ነአ ጤለይደ ማታ ሰአን ጥገውሱ

- መ : መ ገይ ቢት ምዜስ
- ሼምፔን ኩሼ ሀገሻ ሊጵያ በቄስ
- ለጌ ጭመይ ሸየ ደረስ
- ኡዝያ ከተይ ኡተ ግዶ ቤስ (ውራስ) ግዮጌትኔ ሄጌተ መለትያጌት ቀስ ኡዜቴተይኔ፣ ጭሞቴተይኔ፣ በነ ሲቅዮጌኔ ዴሬ ዴሬቴታ ግዶን ፖኮ አሶ ግድዮጋ ቆፕሴስ።

ናት መንከን ማረን ሱራ ድጨነ ቤስዮጋ አይዮ አዋ ዞርየ

- ናቱረ ቱሸክዮ በምበሬ ቄስያ አይቄስ
  - ነእኔ ጠምእኔ ከሴቶ
  - አዋ ማድን ጠሰይ ማዴስ
- ሄጌተ መለትየ ሌምሶ ሃሰየት ዴአሶነ።

ዴሬ ዴሬቴታ እስፔቴታኔ ሰርቴታ ናግድ ዎትደ ካይማቱ በንቕይኔ ሌሌሶይ ኤተው ፕጨነ መለ ሀሰይስያጌተ:-

- ኔነ ሀይቅየ ጭመይ ቀንጎፖ፣ ድጭየ ነእ እጠፖ
- ዞርን እፕየይ ዞድ በኤስ ሀጌተ መለትያጌትከ ዴአሶነ።

ዮ-ለገ ናት በ አሰውኔ በ ዴርየው ዝልኤትየጌተ ግደናደን ትምርትያ እምየጌቱ ግድፔ

- ዝጋ ሀይተይ ፓሊ ፓልድ በ ጣጲዋኮ ስሜስ
- አሰሰይኔ አሰረይኔ ከሉዮስ

ማለትየጌት ዴአሶነ። ሄጌከ ሄጌተ ጠይኮ እንጂኔ ሎኡብ ዴአነው ደንደዮናጋ ተማርሴስ። የሻ ጉትድ፣ ምኑዋኔ ምኖቴታ ምንቴትያጌት:-

- ምኖይ ምን አድድ ምታን አቄስ
  - እሸይ ምንን ምችያ ጨቀውሱ
  - ላፈይ ናከሸን ምኖይ ሾጭ ዎራስ
- ሀጌተ መለትየ ደር ሌምሶት ዴአሶነ።

ዴሬ ዴሬቴተይ ሀርግያፔ ናጌተናዳንጌ፤ ሀርግያን አይቁትኮኔ ሰሁዋረ ቤስያበ አተናደን፡-

- ሀልተይ አግድግን ሀኒረ አዳርከና ጌስ
- ሀርግያ ቆትየ አረው ጠሌ ቤቴን ያግዮንን ቆጥሶሳ።

አሰይ በ ዴኡዋ ጦነነው ፑዴ ዱጌ ጊሽን በነ በለ ግዶ ዩጌን መለ፤ በልኮኔ ኤሱውን ጠሌ ግድያበ ኮየን ቤስዮጋ ቆጥሶዮንን፤ አሱዋ አትዮንን በነኔ በሶ አሳ ሜቱዋፔ ኪሰናደን ተማርስያጌት ዴአሶን።

- ጤሰይ ዱጢን አተይ፤ ገጮይ ጡቅን ባሬስ
- አብ በይነይ ጩምኡ ግን ማነ ጌስ
- ጎዬ ኤሬነይ አሰሶ ጩዋ ጤሌስ

ሄጋደንበ ዎድየን ጎኤትዮጋ፤ አቴንን ጠይኮ ከውይዮጋ፤ ከሬትዮጋጌ፤ አሱውን ምኖ ግዴሃን ጠይኮ በንቾይ፤ ምኖቴተይኔ ሰሶይ ቤቴናጋ ዮትያጌት ዴአሶን።

- አትዳ ክፍያ አሉው ፕትን፤ ፓልደ ክፍያ ዶነ ፕተውሱ
- አዘለይ ሰንበተን ሀይቄስ
- ላፋ ማደይ ይምፖ ኤኪስ
- አት ኤሬነይ ኤስ ኤሬነ

ሄጌተ መለትየ ሌምሶ ብዴተት አዘለቴተይ ሀርግያፔ ዱመትድ ጤሌቴን ጋኔ አሰ ጎአ ዱሰው ጳነ ግድዮገው፤ አሰ ናቱ ዱሰበል ካሌትዮ ሜቶይ ኪሀ ኢተ ግድዮገው፤ ሀድቸውኔ ዱሬቴተው ጠቤ ግድደበቱ አሱዋ ጦነነው ደርፔ ባጤቶሶን።

ዴሬ ዴሬቴተይ ሀጌተኔ ሀጌተ መለትየ ሌምሶ ሀሰየቱን ማዴትድ በንተ ግድን ዴእየ ገይቴተይ ምነናደን አቶሶን።

ሃርያ መደበቱ በገት ሌምሶት በንተ ቡዞ ጎአ ናግሰዮባ፤ በንቅዮባኔ ናቅዮ ሚሽ አትድ ጎኤትዶሶን። በንተ በንቅዋኔ ግትቱታ ናግሰነው ጊድ ሄ ዎገው ኪኪ ግድደ ከውዋ ጎበቴታ፤ ምኖቴታ፤ አ ኪሀቴታኔ

ሰጠሰ የተጻፈ ለጻፈ የገጸ-ሀ ለፍጸ» .

ማርቲታ ቤሰነው ደር ሌምሶ ሃሰየተ ሜድዮንን አሳዎዘናክሃ ግዶን ከንትድ ጌላናደን ኦቲድ ዴኔዶሲ።

- ከዎባ ጊዳን ከረን አይሰ ጌሰ
- ከዎይ ቀንጠ ኩሼ አሌቆ
- ጎድያ ውቅኮ ኤካሱ፣ አስያ ኤክኮ ውቃሱ
- ከዎይ ሞቴቴን ሰሎይ ጎዩቴን

ከውዋፔ ገርሳረ ኪትያጌ፣ ሃርያጌ ዳነይ (በለይ) ሄ.ሄ.መ ከውዋ ዎጋ ናግሰያጌት ዴኔዮ ግሸው ኤትከ በንተ ማታኔ አወቴታ ኪናደን አሳ ጊርሰናደንጌ ቦንቀናደን ዎገይ ኤተው ኩሜታ ማታኔ አወቴታ እምዶ ግሸው ኤተ ግተቴታ ሀሰይሰየ ሌምሶተ ሜድድ ጎኤቲድ ገምእዶሲ።

- ዎገይ ዎረን ጠይኮኔ የሼሰ
- ዳና ስንተፔ ይደ ጎፍኔ ሱይሊያ ሜንቴሰ

ያግዮ ሌምሶቱን ኤተ ገርሰን አቅየ አሰይ ኤኖ ጊድ ኤተው ሃሪተናደን ጎኤትዶሲ።

ደኮ ናቁዋ ቤሰየ፣ መጨ አሰይ ቆልኦ ጠላሰን ገርዴትድ ዴአናደን ኤተ ጎንድሰየ ሌምሶ ሃሰየት ሜድዶሲ።

- መጨ አሳ፣ ሀይቀ አሳ
- መጨ አሰይ ደርን ሰንተይ ሃልቁሚሰ
- መጨ አሳዮ ቡቻ ሞሁዋ ዲግደይ ጨድዮ ፖንዋ

ሀይተ መለትየጌት አቱመ አሰይ አ ምይየን ኤቀይ ማድያ ምሽርዮ ሰር አይፍየን ጤልድ አመኔነን እጠናጻን፣ ከረናደን ግተቀርባ አትዶሲ።

ኩሼ አሰ ኤረውከ ጠብ ግድየ ሌምሶ ሃሰተየ ጎኤትዮንን ብረታ ቆጥያጌተ «ዎጋጥያ» ገልባ ሎይትያጌተ «ዴፔላ» ሄ.ሄ.መ ግዮጋን አሰይ ሀ አሱዋ ለትየ አሰተ ከረናጻንጌ እጠናደን አትዶሲ። ሄጋክ፡-

- መነይ ሱቅን ማንቴሎይ ደዴሰ

• «ዴጌላ ሁጲዮን አይሳ ዎትን ሱጤስ

• መን ሜድ ሜድድ ኮንኦን ሜስ

ጌቴትያጌቴፔ አኪከነው ደንደዮቴስ።

ቢታ ሃርያ ጎደቱኔ ኤታ አሞት ኤተስ እሜትዳ አሱዋ አወቴታ ጋሱውን በንቅዮጋኔ መገንጣ ልኪ አሶ ኪሰነው ወሬትዶሶን። ሄጌካ ዳነው፣ ሱንተውኔ፣ ሀለቀው ኩሽያ ጌንቶ እምዮጌ ዮሆ ሸትመነው አትሴስ ግድ አሰይ አመንድ ኤከናደን አቲስ።

• ዳናኔ ግያ ስንታ እሞ

• ሀይቀነ ጊደይ ሀለቃ ጨዮስ

• ጎደይኔ እረይኔ ዩዶ ገለ ኤርሴስ

ሀጌተ መለትዮ ሌምሶተ ግዮገን አሆ ዴሬ አ አነቴተይ ሊቅድ፣ በ ዴኡዋ ቦል አፈይስያባ ጠይድ፣ በ ቤራ ኤታ ቤሴናደን ድጊድ ገምእስዶሶን። ግድኮኔ አሆ ዴሬ በ ዴምዮ ጋሱው አብን በ ሁጲ ሌምሶተ ጎኤትዮገን በ ቆሄታኔ በ ምሹዋ ቆንጭስዮጋፔከ ኘን ክይድ

• ጮረይ ጨችድ ዎንግርያ ኩንቴስ

• ጮራይ ጠሳ ጠኔስ

• በውእ በውእደ ተመይ ሴፋረ ሜስ

ሄጌተ መለትያጌተ ጎኤትዮገን ኤኖ ጊድ ሃራቴናጋ ቆንጭሲስ። ሄጋከ ስተን ጊዶገው አ ቦል ሴረይኔ ሜቶይ ገኪነ መለ እ ስርዮ ዎዴ ቀስ ሜህያን ሃርያ ጎደቱ ቦል ዴእየ እጦ ቆፋ ሀጋፔ ካልየ አግዮን ጊድ ገምእዴስ።

• ቦተ ኩቴስ ከሬነ ዎሰነ ኪተይኔ ዎሰነ

• ዴሸይ በሪ ሼሸው ሀንደቴስ

• ሀሬ ጫንን ፕረይ ሜስ

• ሀርያ አዝነይ ጫና ድጌነ ጎደርያፔኔ አሼነ

አሰይ ሌምሶ ሃሰየተ ጎኤትዮገን በ ጤላኔ ቆፋ ቀንተን ቆንጭሲድ ናቴ ናቴስ ገምእዳጋ ግድሽን ሀችከ ኤተ ጎአይ ኪህ ደር።

ሌምሶ ሃሰየት ሀጋፔ ከሴ አሳ ዎጋ ትምርትየው እምዶ ጎአይ በሌቴነን ዎድያ ትምህትያ ግዶን ጌልድ ተማሬት ደናስ ግዶ ሀኖታ

ሻክ ኤረናደን፣ ሌምሶት አይቅዶ ጡራ ዩግ ጤለናደን ቃላቱ ብርሼታ እመነው ፑዴ ዱጌ ግዮጋን አ ጉጌ አስ ቆጥናደን አቶሶን። ሄጋፔክ ሀረባይ ገደረ ናት ዴሬ ዴሬቴታ ዎጋረኔ ማራረ በነ ወለክድ ከሴ አወቱ ቆፋ፣ ሀግያ፣ ታርክያኔ ቆፋ ሎይት ተማረናደን ደንደይሶሶን። ሀጋ ኤርሰነው ቀስ ዴሬ አሰይ ሌምሶ ሀሰየተ ቆንጩኔ ስተ ግድደ ሀሰየን ጎኤቴነ። ኤተ ቦል ከምድ ሃሰዩስ።

ሄጌ አ ኡሎ ግድን ጉሩምእየ ቆፋኔ ቤትያበ ጡረን የተነው ጊገናሰ። ሀጌቱ ግድፔ አመርዳጌት ሀጋፔ ካልያጌተ።

ሀ. ጋዴትያጌተ

ናኡ ጋዴትያ ቀሺትቤነ ቆፈተ ጋዴይዮገን ዎይኮ ይግዮገን ቆንጭሴስ።

- ጎዴጌ እርመተ ኡሬጌ በንዶ
- ላፈ አዝነይ ሚዝድ ዎሚስ፣ ጉተ ጉጡኔ ጉንድድ ጉፔስ
- መልአይ ጣርዛ ድግን ሱሎይ በርሶ ድጌስ

ለ. አቱዋ (ጉጁዋ)

እስባ አው ቤስያጋፔ ኪህ አትድ ጦቅስድ ሌምሱዋን ቆንጭስድ ኤርስዮጋ።

- እስ አቼ ጎደይ ሀመሳ ሃመ ጌስ ፣ እስ ጌዴ ጎዳይ ሆንጦጦይ መተ ጌስ
- ደንገርሰይ ግተ ግን ላ ኑሶ ድድማ ኪኔሻ ገውሱ ኤጩርያ
- አለይ ናኡ ዴርያ በይዝን አዶይ አይዱ ዴርያ በይዜስ

መ. አሰቱዋ፡-

ሚሀያ ሃሰይስዮጋን ዎይኮ ኤት ስይየዳንጌ ሃሰይየዳን ኤተ መለትስድ «ኤት ያግዶሶን» ግዮገን እ ዱመ ክይድ በ ምሹዋ፣ በ ኡለወን አይቅዶባ ቆንጭሰነው ደንደዩትዮ አጌ ቀስ ሀጋፔ ካልያጌተ መለቴስ፡-

- ተመይ ማጥንክ ተ ኮንእየ ኮንእ ገውስ ገወርያ
- ታፔ ክይድ ሱቆይ ምታ ሚንቶ ጌስ ሀሪ

ሰ. አምኑሴታ:-

ጋዴትየ ሀኖቲተ ገኤትድ ዙግየን በ ቆፋ የትየ አግያ።

አላይሎኩሪየባ አይራ በርቀጠነው ጠሊስ።

ግዳሮ ሰዎቶ አጠፎ ግዝፍ ላይ ተቆ ያገባርጋጋ ነገሮህ ነቅቆ ተወለ

ጋዴት ሀኖቲተ ገኤትድ ዙግየን በ ቆፋ የትየ አግያ።

ግዳሮ ሰዎቶ አጠፎ ግዝፍ ላይ ተቆ ያገባርጋጋ ነገሮህ ነቅቆ ተወለ

ጋዴት ሀኖቲተ ገኤትድ ዙግየን በ ቆፋ የትየ አግያ።

ሀ. አይሻኔ ዛፋዎ:-

አይሻኔ ዛፋዎን አይትየ ሌምላ ሀሰየት በንቱወጋ ሐይቹድ ሄ

አላልዎ ዘሩዋ በንተው ዛርሶን።

ሀሰ አሰ ጊን ዩላ ዝንአስ ገውሱ

በሉቁወው ኔ አወይ አኔ? ጊን ፐረይ ተ አዋ እሻ ጊስ

ለ. ዙሳኔ ካሌቲዋ

ዙሳኔ ዴሙዋ ሂለን አይትየ ሌምሰ ሀሰየት ሎአኔ ግዶ ኢቲ አሳይላ

ካሌትየባ መላትየጊተ

ዙሳኔ ዴሙዋ ሂለን አይትየ ሌምሰ ሀሰየት ሎአኔ ግዶ ኢቲ አሳይላ

መ. ደርዮብ።

ጋዴትየ የሆተ ዩግ ጤልድ የትየጋ።

ጋዴትየ የሆተ ዩግ ጤልድ የትየጋ።

ጋዴትየ የሆተ ዩግ ጤልድ የትየጋ።

ጋዴትየ የሆተ ዩግ ጤልድ የትየጋ።

• ባጌ ባጋ፣ በኩ ኑጋ

ሀሎም ሃሰይ ማራን ሀርዶኔ አይደለሁ ልክ ጤሎትዶጋ ቤሰሰ።

ሀጋፔ ቆሞን ቀንተን ሺቅደ ለምሳ ሀሰየት ደሬ ደሬ ትታ ግደን ኤተሰ ደእየ ሰሆይኔ ኤት እምዮ ማዶይኔ ከተይ አይ መለተደኮኔ ሄ ኪተተከ ሀረ አሰው ዮተነው አይ ቆሞ ሂለይ ደእየኮኔ ሄጋ ቀንተን ቤሰናሰ።

ቶዶዶ ደነቱ አካላ ሚ ዶናን አይትያበተ ጥናትዶኔ ገልጌታ ጭተይ ሀእ ዎዴ አማረቱወን፣ ተግራቱወን፣ አሮሞቱወን፣ ዎለይተቱወን፣ ሀድየቱወን፣ ሰዳመቱወን፣ ከምባተቱወን፣ ጌደአቱወን፣ ጉራኔቱወን ለንን አይትያበተ ሺሽ ጠነአዮጋ፣ ቦል ደሌሰ። ሄጋሰ ሀጋ ሀ ኮይሮ ጊግደ ዎለይተቶ ለምሳ ሃሰይ ጊግስድ አተምስድ አሰው ሺሺሰ።

ሀ መጣፋ ግዶን ደእየ ለምሳ ሀሰየት ሺቅዶጌ ዎለይተቶ ሰንተ ቢተን ሀሰይየ ሰሆቱፔ ዎለይተፔ፣ ጋሞፔ፣ ገፋፔ፣ ደውሮፔኔ ሄጋደንከ ዱመ ዱመ አሰቱፔ። ሀ ሺሹሞ አጌን ዱመ ዱመ ደሬ ደሬ ትታፔ ለምሳ ሃሰየት ደሮፔ ሺቀናደን ደንደይዶሰን። ዱመ ዱመ ሰሆሞፔ ሺቅዶጌከ ሀ ሺቅዶጋ ግዶን አሰ አሰ ቤተየ ሀሰየ ዱመተይ ደሌከው ጋሰ ግዲሰ። አሰ ደሬ ሄረን አይተየ ዎዴ ቃላን ቀንተ ቆፋ ላምድ አይቱሰ፣ ሄጋደንከ አሰ ሄራን ደእየ ደንዶ ቆፈይ ሀረ ሄረን ውርሌተን ጌሌሰ። ሄጋሰ ናቱ ናቱሰ ቃላን አዲድ ገምአዳጌቶ በ ቡቁረቱተን ናጌትድ ደሌናደን አብተከ ጣፍ አይቀነው ቦሼሰ።

ሀ መጣፋ ግዶን ሄዙ ሻኡ ለምሳ ሃሰየት ጥተልዶ ቆዳደን ከሰያኔ ጉይያደን ጣሬቶዶሰን።

... ሹሞጥሞ ተፈጻሚ ዳጋለተን ፣ ሹላቆቆፋፋ

ግምላሰ በሰተኔህ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e)

ግምላሰ በሰተኔህ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e)

ግምላሰ በሰተኔህ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e)

... ሹተኔ፣ ሹሞ ለምሳ ጋዶ፣ አመክሮ

ግምላሰ በሰተኔህ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e)

ግምላሰ በሰተኔህ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e) ስጠኒ (e)

... ሹተኔ፣ ሹሞ ለምሳ ጋዶ፣ አመክሮ

ለ. የሰነ ቃል ንድፈ ሀሳብና ጠቀሜታ

የሰነቃል ጥናት ጉዳይ ሲነሳ ምንጩና የዘር ግንዱ ስለሆነው ስለ ትውፊት (Folklore) ሳይንስ ማንሳቱ ተገቢ ነው። የሰው ልጅ በዚህ አለም መኖር ከጀመረ አንስቶ ትውፊትም ህልውናውን አገኘ ቢባል ከእውነት መራቅ አይሆንም።

ትውፊት እንደ አንድ የጥናት ዘርፍ ሆኖ ብቅ ያለበትን ጊዜ በውል ለመናገር ባይቻልም በ19ኛው ምእተ አመት አጋማሽ ላይ በእንግሊዝና በጀርመን ሀገር የነበሩ ሊቃውንት ለዚህ አቢይ የጥናት መስክ ወጥ ስያሜ ለመስጠት የተለያዩ ሙከራዎች ማድረጋቸውን መዛግብት ይጠቅሳሉ። ይሁንና (Popular Antiquities) የሚለውን ጥንታዊ ስያሜ በመተው (Folklore) በማለት ጥናቱን በትክክል የሚገልጠውን አዲስ ስያሜ የሰጡት እ.ኤ.አ. በ1846 እንግሊዛዊው ዊልያም ጆንቶምስ ናቸው።

(Folklore) ለሚለው የእንግሊዝኛ ቃል ኢትዮጵያዊ የሆነ ስያሜ ለመስጠት በተለያዩ ሊቃውንት ሙከራዎች ተደርገው በአሁኑ ወቅት በይበልጥ ተቀባይነት ያገኘው (ትውፊት) የተሰኘው የግእዝ ቃል ነው። «ትውፊት» በግእዝ ቃልነቱ «ስጦታ፣ ልማድ፣ ትምህርት፣ ወግ፣ ታሪክ፣ ሀይማኖት፣ ስርአት፣ ከጥንት ከአበው ሲወርድ ቃለ በቃል ሲነገር የመጣ» የሚል ፍች እንዳለው በአለቃ ኪዳነወልድ ክፍሌ «መጽሐፈ ሰዋሰው ወግስ ወመዝገበ ቃላት ሐዲስ» ውስጥ ተገልጾል። ይህ እጅግ ሰፊ የሆነ ሀብት ያለው ህዝባዊ ፈጠራ በጥቅሉ ሲታይ፡-

ስነቃል (Oral Literature) ተረት፣ አፈታሪክ፣ ምሳሌያዊ ንግግር፣ እንቆቅልሽ፣ የተለያዩ አይነት ግጥሞች...

ቁሳዊ ባህል (Material Culture) ህብረተሰቡ በልማድ የሚያከናውናቸውን ባህላዊ የቤት አሰራር፣ የምርት አመራረት፣ ልብስና አለባበስ፣ ባህላዊ የሙዚቃ መሳሪያዎችና የባህል መድሃኒቶች...

ባህላዊ ማህበራዊ ግንኙነት (Social Folk Customs) ሃይማኖታዊ ክንዋኔዎችን፣ የበአላትን፣ የሞትንና የመውለድን፣ የግርዘትን፣ የሰርግ ስርአትንና አከባባርን...

ባህላዊ እንቅስቃሴዎች (Performing Folk Arts) ጭፈራን፤

ውዝዋዜን፤ ዘፈንን... በሚይዙ ዋና ዋና ክፍሎች
ይከፈላል።

ትውፊት ጥንታዊ እንደመሆኑ የሰው ልጅ ወደ ዘመናዊ ስልጣኔ
ከመሸጋገሩ በፊት ያሉትን ቁሳዊና ህሊናዊ ባህሎችን አካቶ ይይዛል።

ይህ መግቢያ የዚህ ህዝባዊ ቅርስ አካል በሆነውና በዚህ መፅሃፍ
የተሰበሰቡትን ስራዎች በሚመለከተው በስነቃል (Oral Literature)
ላይ ትኩረት ያደርጋል።

ስነቃል ይህን ወጥ ስም ከማግኘቱ በፊት ምሁራን ብዙ አማራጭ
ስያሜዎች ሰጥተውት ነበር። ከነዚህም ውስጥ አፋዊ ስነጽሑፍ፣
አፋዊ ቅርስ፣ አፋዊ ድርሰት፣ ኪነቃል፣ አፋዊ ኪነተቃል፣ ቃላዊ
ስነጽሑፍ፣ ስነ አንደበት፣ ትውፊት፣ አፋዊ ጥበብ ቃል የመሳሰሉትን
ለመጥቀስ ይቻላል። በእነዚህ የተለያዩ ስያሜዎች የሚጠቀሙ
ምሁራን ለየራሳቸው ስያሜ ምክንያት በመስጠት የየግላቸው ስያሜ
ተቀባይነት እንዲኖረው ሙከራ ቢያደርጉም በአሁኑ ወቅት በሰፊው
የተለመደውና ተቀባይነትም ያገኘው ስነቃል የሚለው ነው።

በቅድሚያ ስነቃል ምንድነው? አፈጣጠሩስ እንዴት ነው? ልዩ
ባህሪውስ ምንድነው? የህልውናውስ መሰረት? እነዚህንና እነዚህን
የመሳሰሉ መሰረታዊ ጥያቄዎችን ማውሳቱ ተገቢ ይመስለናል።

የሰው ልጅ ታሪክ እጅግ ረጅም ሲሆን ለብዙ ሺህ አመታት
ህብረተሰቦች የአኗኗራቸውን ስርአት፣ ልማቶቻቸውንና ታሪካቸውን
ከትውልድ ወደ ትውልድ ሲያስተላልፉ የኖሩት በቃል እንደነበር
ታሪክ ያስተምረናል። ስነቃልም ቀደምት ከሆኑት የሰው ልጅ
የመግባቢያ፣ የመገናኛና የሃሳብ መቀራረቢያ ድልድዮች ውስጥ
ዋነኛው እንደመሆኑ ዘመናዊ ስነጽሑፍ ከመዳበሩ በፊትና በይበል
ጥም በቅድመ ካፒታሊስት ስርአቶች ዘመናዊ እውቀት ባልበለፀገ
በትና ባልዳበረበት ወቅት፣ የታሪክ ቅርስ በአብዛኛው የተላለፈልን
በስነቃል አማካኝነት ነበር።

ስነቃል ከህብረተሰብ ኑሮ ጋር እጅግ የተሳሰረ ነው። ሰዎች ሰርግ
ሲሰርጉ፣ ለጦርነት ሲዘምቱ፣ የተጣላ ሲያስታርቁ፣ ሙግት
ሲሟገቱ፣ የሞተን ሲቀበሩ፣ የእለት ኑሯቸውን ለማሸነፍ ሲሰሩ፣

ባህል በስነቃል አማካኝነት ሲተላለፍ የቆየው በየዘመኑ በነበሩ ከዋኒዎች የሚሰጠው የስነቃል ማፍለቅ ችሎታ መሆኑ ግልፅ ነው።

ረ. ተደራሲያን:-

የስነቃል ስነቃሉ የተፈጠረበትና የተነገረለት ሀብረተሰብ፣ ቡድንና ግለሰብ ናቸው። ለስነቃል ህልውና ማግኘት የተጠቀሱት ክፍሎች መኖር የግድ ነው። ያለህብረተሰብ ስነቃል ከተሰጠ አይቻልም። በተጨማሪም ስነቃል ሲከወን የአድማጩና የተመልካቹ ትችቶች፣ አስተያየቶችና ጥቆማዎች የስነቃሉን ጥራትና ምሉእነት ያልቋቋሉ።

ሰ. ክፍሌ:-

እንደየስነቃሉ አይነትና ይዘት ስነቃሉ ይወርዳል። ለምሳሌ ተረት ይነገራል፣ ዘፈን ይዘልናል፣ ዝቅር ይዘየራል፣ እንደአግባቡም የተለያዩ እንቅስቃሴዎች፣ ጭፈራዎችና ውዝዋዜዎች በአንድነት ይከፈላሉ።

ስነቃል ለተለያዩ የጥናት መስኮች ምንም በመሆን ከፍተኛ ግልጋሎት በማበርከት ላይ ይገኛል። የሀብረተሰብ አጥኝዎች፣ የስነ ልቦና ተመራማሪዎች፣ የቃሪክ ሊቃውንት... ወዘተ ይጠቀሙበታል።

ስነቃል በስነጽሑፍ እድገት ውስጥ ከፍተኛ ሚና ተጫውቷል። የአንዳንድ ታዋቂ ደራሲያን ስራዎች መነሻም ስነቃል ሆኖ ተገኝቷል። ይህንንም የቬክሰርርን፣ የፑሸኪንን፣ በአፍሪካም የሶይንካንና የአቸቤን ስራዎች በመመልከት ማረጋገጥ ይቻላል። በአገራችንም የነክበደ ሚካኤል ስራዎች በስነቃል ላይ የተመሰረቱ ናቸው። በስነቃል ላይ የተመሰረቱ መፃሕፍት ህፃናት የሀብረተሰቡን ወግና እሴት ጠንቅቆው እንዲረዱ እገዛ ከማድረጋቸውም በላይ ተነባቢነታቸውና ስሜት የመያዝ ችሎታቸው ከፍተኛ ነው።

የስነቃል ቁርስ ከአገራችን ተጨባጭ ሁኔታዎች ጋር እየተገናዘበ ለመማሪያ መፃሕፍት ዝግጅት ለድርሰትና ስነጽሑፍ እድገትና ብልፅግና፣ ለቲያትርና ሲረማ መነሻ ጭብጥ፣ ለስነልሳን ተመራማሪዎች ደግሞ ማመልከቻ በመሆን ሊያገለግል ይችላል። አሁን በተያያዘው የመሰረተ ትምህርት ዘመቻ የሀብረተሰቡን ፍልሰፍናና

ስነልቡናዊ አስተሳሰብ ገላጭ የሆነውን የስነቃል ስብስብ በመማሪያ መጻሕፍት ማካተት ጠቃሚነቱ ከፍተኛ ይሆናል።

በስነቃል መስክ የሚካተቱ ዘርፎች በርካታ ቢሆኑም የዚህ መጽሐፍ ዋና ትኩረት በወላይትኛ ምሳሌያዊ ንግግሮች ላይ ብቻ በመሆኑ ሌሎቹን ለመመልከት አይሞክርም። በዚህም መሰረት ቀጥሎ የምንመለከተው ስለምሳሌያዊ ንግግሩ ምንነት፣ አገልግሎት፣ ቅርፅና ይዘት ይሆናል።

ምሳሌያዊ ንግግር ለረጅም ዘመናት አንድ ህብረተሰብ የህይወቱን ገጠመኝ የከተበበት በመሆኑ ማህበራዊ፣ ፖለቲካዊና ኢኮኖሚያዊ ግንኙነቱንና አስተሳሰቡን በጉልህ ያንፀባረቀበት መዘክሩ ነው።

የወላይታ ብሄረሰብ ምሳሌያዊ ንግግርን ከተራ የእለት ተእለት ንግግር እስከ ከፍተኛ የሸንጎ ክርክር ሲገለገልበት ለመኖሩ «ነገር በምሳሌ ጠጅ በብርሌ» የሚለው የአበው አነጋገርም ምሳሌያዊ ንግግርና ህብረተሰብ የማይነጣጠሉ መሆናቸውን ስለሚጠቁም በአስረጅነት ሊጠቀስ ይችላል።

በብሄረሰቡ እምነት መሰረት በምሳሌያዊ ንግግር የተላበሰና የተዋበ ንግግር ማዘውተር ከአዋቂነት በመቆጠሩ፣ በዚህ የመጠቀም ልምድ ያለው ሰው ከሌላው የላቀ ክብርና ዝና ስለሚኖረው «እገሌ ንግግር አዋቂ ነው» ተብሎ በሸንጎና በአደባባይ ከፍተኛ ስፍራ ይሰጠው ነበር። ይህም እንደ አሁኑ ዘመናዊ ህግ በስራ ላይ ባልዋለባቸው ዘመናት ህብረተሰቡ የራሱ የሆነ ባህላዊ የፍርድ አሰጣጥ ስነ ስርአት በነበረው ጊዜ ሲያገለግል ቆይቷል።

ይህ የባህላዊ ፍርድ አሰጣጥ ስነ ስርአት ወይም የእሰጥ አገባ ሙግት በአፍ ብልጠትና በምሳሌያዊ ንግግር የተቋጩ ውርድን በመንዛት ባላጋራን ማንበርከክና መርታትን ስለሚጋብዝ «ከቤት ከዋለ ንብ አደባባይ የዋለ ዝንብ» በማለት ግለሰቦች ተሟግተው ለመርታት ጥረት እንዲያደርጉ ይገፋፋ ነበር።

በእሰጥ አገባ ሙግት ወቅት አንደኛው ተሟጋች፡-

- በላ! ልበልሃ!
- የአጤ ስርአቱን

የአብርሃም እራቱን

አልናገርም ሃሰቱን

ሰርክ እውነት እውነቱን።

በሚሉ ሃረጎች መንደርደሪያነት ይጀምርና አጫጭር ግጥሞችን በምሳሌያዊ ንግግር በማስደገፍ ውርዱን ይነዛል።

• ታገር ክፉ ወጠፊ

ተንጨት ክፉ ጥፊ

ተሀል ክፉ ባቄላ

ተልጅ ክፉ ዲቃላ

ተልብስ ክፉ ነጠላ

ተቤት ክፉ ሰቀላ።

እያለ ባላጋራው ሳያስበውና ሳይዘጋጅ አፀፋውን እንዲመልስ ይጋብዘዋል። በተጠየቅ ልጠየቅ ወቅት ለተጠየቀው ጥያቄ ፈጣንና ተገቢ መልስ መመለስ በሙግቱ ከመረታት ስለሚያድን፤

• በላ! ልበልሃ!

ምሳር ይሆናል ጥፊ

ችግር ይገፋል ባቄላ

ጥቃት ያወጣል ዲቃላ

ቀን ያሳልፋል ነጠላ

ከደህና ያደርሳል ሰቀላ

ካወቁበት ሁሉም አይጠላ።

ብሎ የተጠየቀውን ጥያቄ በትኖ አይበገሬነቱን ያስመለከራል። በተጨማሪም ዳኛን ማሞካሸት ባላጋራን በቃላት አጠቃቀምና በምሳሌያዊ ንግግር መንቀፍና ማዋረድ የሙግቱ አካል ስለሆነ ሁለቱም ተሟጋቾች አንዱ አንዱን ለመርታትና ተሟጋችነታቸውን ለማስመስከር ይጥራሉ።

ከዚህ ሌላ ምሳሌያዊ ንግግር በብሄረሰቡ ውስጥ በማህበራዊ ኑሮ ረገድ ሊፈጠሩ የሚችሉ እኩይ ባህርያትን ለመዋጋትና በምትካቸው መልካም ስነምግባር እንዲዳብር፣ በሰዎች መሃከል ፍቅር፣

ታማኝነት፣ ደግነትና ትህትና እንዲሰፍን ትምህርት ሲሰጥበት ኖሯል።

• ሰው ለወዳጅ ጫጩት ያርዳል።

• እንኳን ለቤቱ ይተርፋል ለጎረቤቱ።

• የተናገሩት ከሚጠፋ የወለዱት ይጥፋ።

እነዚህ በሰዎች መሃከል መፈቃቀርና መተዛዘን እንዲኖር የሚያስገነዝቡ ሲሆኑ፦

• ከስስታም አንድ ያንቀው አንድ ይወድቀው።

• አልጠግብ ባይ፣ ሲተፋ ያድራል።

• ይሉኝታና ጥቅም፣ ጎን ለጎን አይሄዱም።

• አታላይ ለጊዜው ያመልጣል፣ በሁዋላ ይሰምጣል።

• እኔ ከሞትኩ ሰርዶ አይብቀል አለኝ አህያ።

• ብቻውን የበላ ብቻውን ይሞታል።

የሚሉትና የመሳሰሉት ደግሞ ስስት፣ አታላይነት፣ ግለኝነትና ራስ ወዳድነት በህብረተሰቡ ዘንድ አሳፋሪ ምግባሮች መሆናቸውን ያስገነዝባሉ።

ልጆች በስነ ስርአት ተኮትኩተው ማደግ እንዳለባቸው ወላጆችን የሚመክሩ እንደ፣

• ለልጅ ከሳቁለት፣ ለውሻ ከሮጡለት።

• ልጅን በጡት፣ እህልን በጥቅምት።

• የመሳሰሉ ምሳሌያዊ ንግግሮች አሉ።

የህብረተሰቡን አንድነትና ሰላም ጠብቀው ያኖሩትን አረጋውያንና ባልቴቶች ክብርና እንክብካቤ እንዳይነፈጋቸው የሚያስጠነቅቁ፤

• የሚሞት ሽማግሌ አይርገምህ፤ የሚያድግ ልጅ አይጥላህ።

• ሽማግሌን ከምክር ከመለየት፣ ከምግብ መለየት።

• ሽማግሌ ይገላግላል፣ የተጠቃ አቤት ይላል።

የመሳሰሉም አሉ።

ወጣቱ ትውልድ ለወገኑና ለሃገሩ ተቆርቋሪ እንዲሆን ትምህርት ከሚሰጡት ውስጥ፤

- ካገሩ የወጣ አገሩ እስኪመለስ፤

ቢጭኑት አህያ ቢለጉሙት ፈረስ።

- አገር የሌለው ለጌታ አዳሪ፤

ማጭድ የሌለው መስክ ሰፋሪ።

የመሳሰሉትን እናገኛለን። ይህም አገር ከሌለ ምችትና ደስታ ሊኖር እንደማይችል ያስተምራል።

ፍርሃትን በማንኳሰስ፣ ጉብዝናንና ድፍረትን የሚያበረታቱ

- ደፋርና ጭስ መውጫ አያጣም።

- ፈሪና ንፋግ እያደር ይቆጩዋል።

- ፈሪ የሚያባርረው ሳይኖር ይሸሻል።

- በጎዶሎ ቀን የገዛሁት ጋሻ ሳያስገድለኝ አይቀርም አለ ፈሪ።

የመሳሰሉ ምሳሌያዊ ንግግሮች በብዛት አሉ።

የብሄረሰቡ አባላት ከበሽታ እንዲጠነቀቁ፣ በበሽታም ከተያዙ በጊዜው አስፈላጊውን እርዳታ እንዲጠይቁ

- ታሞ ከመማቀቅ አስቀድሞ መጠንቀቅ።

- በሽታውን የደበቀ መድሃኒት አይገኝለትም።

- ሃኪም የያዘው ነፍስ ባያድር ይውላል።

- በበሽታው የተጎዳ፣ በጥንስሱ የተቀዳ።

ሰው ኑሮውን ለማሸነፍ እላይ እታች ሲል እራሱን ከስህተት ላይ እንዳይጥል፣ ለስህተቱም አፋጣኝ መፍትሄ መፈለግ እንዳለበት በማስጠንቀቅ ስራን በመስራት ራሱንና ቤተሰቡን ከችግር እንዲያወጣ ትምህርት የሚሰጡ አሉ።

- በሰኔ ካልዘሩ፣ በጥቅምት ካለቀሙ፤

እህል አይገኝም ከድንበር ቢቆሙ።

- ካልሰሩ፣ አይገኝም መከሩ።

- ከመቸገር ሰርቶ ማደር።
- ሳይሰሩ ማግኘት ሳይፀድቁ ገነት።
- አለፈ በዋዛ፣ ልብን ሳልገዛ።
- በሚያዝያ ጎመን የዘራ ክረምቱን ሁሉ በላ።

እንዲሁም በጊዜ መጠቀምን ካልሰሩ መዋረድ መናቅ እንደሚኖርና በስራ ታታሪ ካልሆኑ ክብር ዝናና ሞገስ እንደማይገኝ የሚጠቀሙ እንደ

- ሰነፍ ገበሬ በመስከረም ያርማል።
- በድህነት ላይ ስንፍና በቂጥኝ ላይ ቁምጥና።
- ሰነፍ ሰው ያሰንፋል።
- ሰነፍ ከመውለድ ይሻላል ማስወረድ።

የመሳሰሉ ምሳሌያዊ ንግግሮች ስንፍና ከደዌ ተለይቶ የማይታይ የማህበራዊ ኑሮ ጠንቅ ስለሆነ በሰዎች ኑሮ ላይ የሚያስከትለውም ችግር አስከፊ በመሆኑ ይህን ለእድገትና ለብልፅግና እንቅፋት የሆነውን ምግባር ይዋጋሉ።

ህብረተሰቡ እነዚህና እነዚህን በመሳሰሉት ምሳሌያዊ ንግግሮች እየታገዘ በመሃከሉ ያለው ግንኙነት እንዲጠናከር ያደርጋል።

የገዥው መደብ አባላት ምሳሌያዊ ንግግሮችን የግል ጥቅማቸው ማስጠበቂያ፣ የመበዝበዣና የመጨቆኛ መሳሪያ አድርገው ተጠቅመውባቸዋል። የራሳቸውን ክብርና ዝና ለማስጠበቅ ሲሉ የስርአቱ ቁንጮ የሆነውን ንጉስ ሃያልነት፣ ገናናነት፣ ለጋሰነትና መሃሪነት ለማረጋገጥ በርከት ያሉ ምሳሌያዊ ንግግሮችን በመፍጠርና በሀዘቡ አእምሮ ሰርፀው እንዲገቡ ያደርጉ ነበር።

ለምሳሌ

- ንጉስ መንቀፍ ነብር ማቀፍ።
- ንጉስን ያገለገለ ከትልቅ ሃብት የታደለ።
- ንጉስ አይከሰስ ሰማይ አይታረስ።
- ንጉስ የቆረጠው እጅ ካለ ይቆጠራል።

• ንጉስ የገደለው ቀባሪ የሌለው።

በማለት የንጉስን ፈላጭ ቆራጭነት ለማሳየት ይሞክራሉ።

ከንጉስ በታች አዛዥ፣ ገዥ፣ አለቃ ወዘተ የሚባሉ የፊውዳሉ ስርአት አራማጆች ስለ ነበሩ እነሱም እንደስልጣን ተዋረዳቸው እንዲያስገብሩና እንዲበዘብዙ ስርአቱ ሙሉ ስልጣን ስላስጨበጣቸው አምባገነንነታቸውን የሚዘክሩ ምሳሌዎችን በመፍጠር ሲጠቀሙ ቆይተዋል።

• ድሃና ሹም ተሟግቶ፣

ድንጋይና ቅል ተማትቶ፣

የማይሆን ነው ከቶ።

• ከሹም አይጣሉም፣ ከግንብ አይታገሉም።

• ተልባ ቢንጫጫ ባንድ ሙቀጫ።

በማለት በእነርሱ ስር የሚተዳደረውን ህዝብ አሜን ብሎ እንዲገዛ በመሳሪያነት ተገልግለውበታል።

ድርብ ጭቆናን የሚያንፀባርቁ ሴቶች በማጀት ብቻ ተከልለው እንዲኖሩ ተፅእኖ የሚያደርጉ ምሳሌያዊ ንግግሮችንም ፈጥረዋል።

• አህያና ሴት ሲረግጧት አይከፋት።

• ሴት በማጀት፣ ወንድ በችሎት።

• ሴትና ዶሮ ዱር ሲሄዱ ቤታቸውን ይከዱ።

• ሴት ያመነ ጉም የዘገነ።

• ወንድ ባለ በለት ሴት ባለች ባመት።

የመሳሰሉት አባባሎች ወንዱ አጋሩ የሆነችውን ሴት በጥርጣሬ አይን እንዲያያይትና እንዲንቃት ከፍተኛ አስተዋፅኦ አድርገዋል።

ለእደ ጥበብ ሙያ እንቅፋት የሚሆኑ ምሳሌያዊ ንግግሮችን በመጠቀም ብረታ ብረት አቅላጩን «ቀጥቃጭ»፣ በቆዳና በቆዳ ውጤቶች ምርት የተሰማራውን «ፋቂ» ወዘተ በማለት ህብረተሰቡ በዚህ ሙያ የተሰማሩትን ግለሰቦች እንዲንቃቸውና እንዲያጥላላቸው ተፅእኖ አድርገዋል። ይህንንም፡-

• ለፋቂ ግማት፣ ለአይጥ ሞት ብርጉድ አይገኝለት።

• ከመሆን ፋቂ ይሻላል ነጣቂ።

ከሚሉት ለመረዳት ይቻላል።

የገዥው መደብ አባላት በተሰጣቸው የስራ ሃላፊነት ምክንያት በዝብዛትና ጉቦን ህጋዊ ለማድረግ ጥረዋል። በዚህም ለዳኛ፣ ለሹምና ለአለቃ እጅ መንሻ ጉቦ መስጠት ከመጉላላት እንደሚያድንና ትክክለኛ ነገር መሆኑንም ህዝቡ አምኖ እንዲቀበል አድርገዋል።

• ተሹሞ የማይበላ ተጥዶ የማይፈላ።

• ሲሾም ያልበላ ሲሻር ይቆጩዋል።

• ያማከሩት ዳኛ ያግዛል፣ የመተሩበት እጅ ይወዛል።

የመሳሰሉትን በመስንዘር ሰፊው ህዝብ ሞራሉ ላሽቆ በኑሮው ተስፋ እንዲቆርጥና የተባበረ ክንዱን እንዳያነሳባቸው ሲያከላክሉት ኖረዋል። ሆኖም ሰፊው ሕዝብ በሚያገኛቸው አጋጣሚዎች ሁሉ የራሱን ምሳሌያዊ ንግግሮች በመጠቀም ቅሬታውንና ብሶቱን ከመግለፁም በላይ፡-

• ድር ቢያብር፣ አንበሳ ያስር።

• አገር ቢያብር፣ ለንጉስ ያስቸግር።

የመሳሰሉትን በመጠቀም አሜን ብሎ እንደማይገዛ ገልጾል። ይህንንም በቀጥታ በማለቱ ተግላፅና ቅጣት እንዳይደርስበት በሚሰጋበት ጊዜ ደግሞ እንስሳቱን እንደሰው በማናገር በገዥው መደብ ላይ የነበረውን ምሬት በሚከተለው መልክ ይገልፅ ነበር።

• ትላንትና ልጄን፣ ዛሬ እናቴን፣ ምን ይበጃል ዘንድሮ አለ አውራ ዶሮ

• በካብ ላይ ብሰራ እባቡ መከራ፣

በዛፍ ላይ ብሰራ አሞራው መከራ፣

የት ውዬ የት አድር ብዬ አለኝ ወፍ።

ህብረተሰቡ ምሳሌያዊ ንግግሮችን በመጠቀም አመለካከቱንና አስተሳሰቡን አጠርና ቀልጠፍ ባለ አገላለፅ ከትውልድ ወደ ትውልድ

ሲያስተላልፍ የቆየ ሲሆን ዛሬም ጠቀሜታቸው ከፍተኛ በመሆኑ አገልግሎታቸው በቀላሉ የሚታይ አይደለም።

ምሳሌያዊ ንግግሮች ቀደም ሲል በባህላዊ ትምህርት የሰጡት ግልጋሎት ሳይረሳ በዘመናዊ ትምህርት ውስጥ ተካተው ተማሪው የቋንቋውን ውስጣዊ ባህርይ እንዲገነዘብ፣ ምሳሌዎቹ የያዙትን ምስጢር አመዛዝኖና አገናዝቦ እንዲመራመር፣ የቃላት ፍቺ ለመስጠት በሚያደርገው የሃሳብ ማውጣትና ማውረድ አእምሮውን እንዲያዳብር እገዛ ያደርጉለታል። ከዚህ በተጨማሪ ወጣቱ ትውልድ ከህብረተሰቡ መንፈሳዊና ቁሳዊ ባህል ጋር ራሱን እንዲያዋህድና የቀደምት አባቶቹን ስነ ልቦና፣ ህግጋት፣ ታሪክና እሴት ጠንቅቆ እንዲማር ያስችሉታል። ይህን ለማስጨበጥ ግን ህብረተሰቡ ምሳሌያዊ ንግግሮችን ግልፅና ቀጥታ በሆነ አነጋገር አይጠቀምም። ዘይቤያዊ ንግግሮችን ያላብሳቸዋል። ይህም የታመቀ የውስጥ ስሜቱንና እይታውን በምስጢር ለመግለፅ እንዲያመችው ነው። ከእነዚህም ውስጥ ጥቂቶቹ የሚከተሉት ናቸው።

ሀ. ተነፃፃሪ፡-

- ሁለት ተቃራኒ ሐረጎችን በማነፃፀር ወይም በማወዳደር ይገለጻል።
- የጨዋ ልጅ ሲፋታ፣ ይጋባ ይመስላል።
- የጠፋ ከለማ እኩል ነው።

ለ. ግነት፡-

- ጉዳዩን ከሚገባው በላይ በማጋነን ይበልጥ ስእላዊ ሆኖ ግልፅነት እንዲያገኝ የሚረዳ ነው።
- ማሩን አምርር፣ ወተቱን አጥቁር።
- ምንጃር ጤፍ ተወቃ ቢሉት እብቁ አይኔ ገባ አለ።

መ. ሰውኛ፡-

እንስሳትን በማናገር ወይም እንደሚሰሙና እንደሚናገሩ አድርጎ በመቁጠር፡-

«እነሱ አሉ» በማለት ገለልተኛ ሆኖ ብሶትን፣ ቅሬታንና ትዝብ ትን ለመግለፅ የሚቻልበት ዘዴ ደግሞ የሚከተሉትን ይመስላል።

- ሺ ቢታለብ ያው በገሌ አለች ድመት።
- እኔ ከሞትኩ ሰርዶ አይብቀል አለች አህያ።

ሰ. ምፀት:-

ተቃራኒ ሁኔታዎችን በመጠቀም በአሽሙር መልእክት የሚተላለፍበትና የታሰበው መልእክት ሰወር ባለ መንገድ የሚነገርበት ነው።

- ሲሉ ሰምታ፣ ዶሮ ሞተች ከጢስ ገብታ።
- ልጅ ለናቷ ምጥ አስተማረች።
- ሆድ ሲያውቅ ዶሮ ማታ።

የሚሉትን ለመጥቀስ ይቻላል።

የወላይትኛ ምሳሌያዊ ንግግሮች መልእክት ለማስተላለፍ ከዚህ የሚከተሉትን ስልቶችንም በተጨማሪ ይጠቀማሉ።

ሀ. ጥያቄና መልስ:-

በጥያቄና መልስ የሚነገሩ ምሳሌያዊ ንግግሮች ራሳቸው ጠይቀው ለጉዳዩ ራሳቸው መልስ የሚሰጡት ናቸው።

- በቅሎ አባትሽ ማነው? ቢሷት፣ ፈረስ አጎቴ ነው አለች።
- ወጥን ማን ያውቃል? ቀለዋጭ።

ለ. ሳቢያና ውጤት:-

በሳቢያና ውጤት ስልት የሚነገሩ ምሳሌያዊ ንግግሮች ጥሩም ሆነ መጥፎ ድርጊት የሚያስከትለውን ውጤት የሚጠቁሙ ናቸው።

- ካላረፉ መከራ ነው ትርፉ።
- እውር እውርን ቢከተል፣ ተያይዞ ገደል።

መ. አማራጭ:-

ሁለት ተፃራሪ ነገሮችን በማወዳደር የሚነገር ነው።

- ከመልካም ጠላ ክፉ ጠጅ።
- ከመልካም ወዳጅ ክፉ ልጅ።

- ከማያውቁት መልእክ የሚያውቁት ሰይጣን ይሻላል
- ከሩቅ ዘመድ የቅርብ ጎረቤት

ሰ. ማወዳደር:-

ሁለት የማይገናኙ ነገሮችን በማወዳደር እኩል ውጤት እንዳላቸው ተደርጎ የሚቀርብበት ነው።

- ንብ ባውራው፣ ገበሬ ባዝመራው።
- መሬት ላራሹ፣ ጥይት ለተኳሹ።

በነዚህ ምሳሌያዊ ንግግሮች መሰረት ንብና ገበሬ፣ መሬትና ጥይት እኩል ውጤት እንዳላቸው ተደርገው ቀርበዋል።

ከላይ በአጭሩ የቀረቡት ምሳሌያዊ ንግግሮች በህብረተሰቡ ውስጥ የሚጫወቱት ሚናና የሚያስተላልፉት መልእክት ምን እንደሚመስልና እነዚህንም መልእክቶች ለማስተላለፍ ምን ምን ዓይነት ዘዴዎች እንዳሉ በጥቂቱ ለማሳየት ነው።

የኢትዮጵያ ቋንቋዎች አካዳሚ የስነቃል ጥናትና ምርምር ቡድን በአሁኑ ወቅት በአማርኛ፣ ትግርኛ፣ ኦሮምኛ፣ ወላይትኛ፣ ሃዲይኛ፣ ሲዳሞኛ፣ ከምባትኛ፣ ጌዴኦኛና ጉራጊኛ ቋንቋዎች የሚነገሩ ስነቃሎችን በመሰብሰብና በማጥናት ላይ ይገኛል። ስለሆነም የመጀመሪያ የሰራ ውጤቱ የሆነውን ይህን የወላይትኛ ምሳሌያዊ ንግግሮችን ስብስብ መፅሃፍ አሳትሞ ለህዝብ አቅርቧል።

በዚህ መጽሐፍ ውስጥ የሚገኙት ምሳሌያዊ ንግግሮች የተሰበሰቡት በመስክ ስራ ወላይትኛ በአፍ መፍቻነት በሚነገርባቸው ቦታዎች ከወላይታ፣ ከጋሞ፣ ከጎፋና ከዳውሮ መስተዳድሮች እንዲሁም ከመፃህፍትና ከልዩ ልዩ ፅሁፎች ነው። ይህ የአሰባሰብ ዘዴ ከተለያዩ የህብረተሰቡ ክፍሎች ምሳሌያዊ ንግግሮች በብዛት እንዲሰበሰቡ አስችሏል። ከተለያዩ የህብረተሰቡ ክፍሎችና ቦታዎች መሰብሰቡም፣ በስብስቡ ላይ የሚታየውን አንዳንድ የአነጋገር ልዩነት እንዲኖር ምክንያት ሆኗል። በአንድ የህብረተሰብ ክፍልና አካባቢ

የተነገረው ምሳሌያዊ ንግግር በሌላ አካባቢ ሲነገር የቃልና የሃረግ ለውጥ ተደርጎበት ይነገራል። እንዲሁም በአንዱ ቦታ መነሻ ሐረግ የነበረው በሌላው መድረሻ ሐረግ ሆኖ ይቀርባል። ስለሆነም ከትውልድ ወደትውልድ በቃል ሲተላለፍ የቆየው አባባል ሁሉ በቅርስነቱ ተጠብቆ እንዲኖር ሁሉንም መመዘገብ አስፈላጊ ሆኖ ተገኝቷል።

በዚህ መጽሐፍ 3002 ምሳሌያዊ ንግግሮች በፈደል ተራ ቅደም ተከተል ተመዝግበው ይገኛሉ።

አዘጋጆች

ጌታቸው ጣላቸው

ዐጋዬ አመኑ

ሀ

1. ሀ ሜቱወው አወ በይ ግን አዘላሶ በይስ ጌስ
  . አንተ ችጋር የት ትሄዳለህ ቢሉት ሰነፍ ሰው ቤት አለ ይባላል
  .. በእንቅርት ላይ ጆሮ ደግፍ
2. ሀ ከይሱወው ኔፔ ስንተይ ኣፎ ግን ኤረይደ ያስ ዞሮፕ ጌስ
  . አንተ ሌባ ከፊት ለፊትህ ገደል ነው ቢለው አውቁ ነው
  የመጣሁት አትምከረኝ ይላል
  .. ከባለቤቱ ያወቀ ቡዳ ነው
3. ሀ የሁዋ ዱትቴ ተው ሹቸኔ በቀ ባረነ ጌስ ጎደሬ (በበርቄ)
  . ይህን ነገር ጨርሱና ድንጋይም ቢሆን አማትቼ እጉርሳለሁ
  አለ ጅብ
  .. ነገር ቢበዛ ባህያ አይጫንም
  .. ለወሬ የለው ፍሬ
4. ሀ ጫቁወው አው በይ ጊድ ጭመይ አይችን ጫቅዳጋ ዎረነ
  በይስ ግን እ ጠይኮሽን ግን ጫቅስዳጋ ዎረነ ያጌስ
  . አንተ መሀላ የት ትሄዳለህ ይላል ሽማግሌ የማለውን
  ለመግደል ካጣኸውስ ቢሉት ያስማለውን እገላለሁ ይላል
  .. በገዛ ራሱ እባብ መጠምጠም
  .. ደባ ራሱን ስለት ድጉሱን
5. ሀህ ገ ሃሰዮፕ፤ ሀሮ ቢተን ውሎፕ
  . አፍ እንዳመጣ አትናገር በተሰነጠቀ መሬት ውስጥ አትግባ
  .. አፍህ እንዳመጣ አትናገር
  .. ከአፍ ከወጣ አፋፍ ነው
6. ሀህ ገ ዮቶፕ፤ ሀህ ገ ባሮፕ
  . እንዳመጣህ አትናገር አፍህን ከፍተህ አትጉረስ
  .. ከመናገር ማሰብ (ማስተዋል) ይቅደም

7. ሀህ ግን ሀረ ምዘነይ ዩስ

. እህ ካሉ ሌላ ልብ ይመጣል

.. የረጋ ወተት ቅቤ ይወጣዋል

8. ሀለይት አይክደ ሀርጌ ሀስተማ ሹክንክ ዩይነ ጌስ

. ዘንድሮ የያዘ በሽታ ሰላሳ ቢታረድ አይለቅም ይላል

.. የዘንድሮ በሽታ ምን ቢያረጉም አይለቅም

.. ቀድሞን ለኛ አለመሆን

.. ክፉ ዘመንና ባለእዳን አጎንብሶ ማሳለፍ

9. ሀልቁምደ ሹካሬ ፖንሽን ውሬስ

. የጠነዛ የስኳር ድንች እየተቆነጠረ ያልቃል

.. ሲያየት የማያምር ሲበሉት ያቅር

10. ሀልተይ ቁርን ሀኒረ አድጳ ግደርክና ጌስ

. ድጥ ከጣለው በኋላ በዚች ባለፍኩ ኖሮ ይላል

.. ከሆነ ወዲያ ንዴት ለሽበት

.. ከወደቁ ወዲያ መፈራገጥ ለመላላጥ

11. ሀልተይ አቻ አግድ ቡቻ ሜንቴስ

. ድጥ ጥርስ ትቶ አገጭ ይሰብራል

.. ለሃጥአን የመጣ ለግድቃን ይተርፋል

.. አይጣል ማለት ነው

12. ሀልተይ አግን ወይ ሀኒረ አዳርክና ጌስ

. ድጥ ከጣለው በኋላ አዩ በዚች ባለፍኩ ኖሮ ይላል

.. ቀድሞ ነበር እንጂ መጥኖ መደቆስ አሁን ምን ያደርጋል

ድስት ጥዶ ማልቀስ

.. ከሆነ ወዲያ ንዴት ለሽበት

13. ሀረይ ሃሩዋ በሌቴስ

. የጋራ ከብት ማርባት የራስን ለመግዛት ያሰንፋል

- .. አንቃ ለራሷ አትበቃ ለሰው ጠበቃ
- .. አንድ ያላት እንቅልፍ የላት
- 14. ሀሩማ ኩሽያ ፕላይ ሜንቴስ
  - . በአዝመራ የደከመውን እጅ አይብ ይሰብራል
  - .. እንኳን ዘንቦብሽ እንዲያውም ጤዛ ነሽ
- 15. ሀርየው የይድ ደውላ ሾጮስ
  - . አህያውን ፈርቶ ዳውላውን መታ
  - .. አይጥ በበላ ዳዋ ተመታ
- 16. ሀርያ ላግድ ጎስያ ጎሽድ ጌዱዋ ካልዮጌ ዩሳ መለቴስ።
  - . አህያ እየነዱ ቅል እየሳቡ ከኋላ ሲከተሉ ያለቡ (ወተት) ይመስላል
  - .. ሆዳም ቢሸከም የበላ ይመስለዋል
- 17. ሀርያ ቶግድ ኖር ጌነ
  - . አህያ ላይ ተቀምጦ ኖር አይልም
  - .. ያላዩ ልጅ ዳቦ ፍሪዳው
- 18. ሀርያ ቶጌናረ ካምያ ዙሜስ ገውሱ
  - . በአህያ ላይ ተቀምጣ የማታውቅ መኪናው ያዘግማል ትላለች
  - .. ለአህያ ማር አይጥማትም
  - .. አህያ የሌላት በቅሎ ትንቃለች
- 19. ሀርያ አሾይ ሸኩወን ዎትን ተ ገይተይ ቢድንተ ጌስ
  - . የአህያ ስጋ ቆጥ ላይ ሲያስቅምጡት የኔ ገበታ አመድ ነው ይላል
  - .. ያህያ ስጋ አልጋ ሲሉት አመድ
- 20. ሀርያ አሾይ አርሰን ዎትን ሰአን ዎዴስ
  - . ያህያ ስጋ አልጋ ላይ ሲያስቅምጡት መሬት ላይ ይወድቃል
  - .. ያህያ ስጋ አልጋ ሲሉት አመድ

21. ሀርያ አሾይ ገይተን ዎትን ሰአው ሶሎሌስ
 .. ያህያ ስጋ መሶብ ላይ ሲያስቅምጡት ወደ መሬት ይንሸራተታል
 .. ያህያ ስጋ አልጋ ሲሉት አመድ
22. ሀርያ አሾይ ገይተን ዎትን ሰአን ዎዴስ
 .. የአህያ ስጋ ገበታ ላይ ሲያስቀምጡት መሬት ላይ ይወድቃል
 .. የአህያ ስጋ አልጋ ሲሉት አመድ
23. ሀርያ አሾይ ግያ አሹዋ ዱቲስ
 .. የአህያ ስጋ የገበያን ስጋ ያስጠላል
 .. እባብ ያየ በልጥ በረየ
24. ሀርያ አዝነይ ጎደርያ ሙሰፔ አሺነ
 .. የአህያ ባል በጅብ ከመበላት አያድንም
 .. የአህያ ባል ከጅብ አያስጥልም
25. ሀርያ አዝነይ ጎደሬፔ አሺነ
 .. የአህያ ባል ከጅብ አያድንም
 .. የአህያ ባል ከጅብ አያስጥልም
26. ሀርያ ከዎይ ዋሰነ ቢድ ቀሺትድ አቁስ
 .. ያህያ ንጉስ ለአቤቱታ ሄዶ ታስሮ ያድራል
 .. አለማረፍ ጣር ያበዛል
 .. ለሰው ያሉት ለራስ ይሆናል
 .. ስራ ለሰራው እሾህ ላጣረው
 .. በሰረፋት ቁና መሰፈር አይቀርም
 .. በሬ ሆይ ሳሩን አየህና ገደሉን ሳታይ
 .. ዶሮ ስትጭር ማረጃዋን አወጣች
27. ሀርያ ዎዘነን ሱረይ ጸኤስ
 .. አህያ ልብ ውስጥ ሰርዶ ይታሰባል

- . የአህያ ልብ ሰርዶን ያሰባል
  - .. ዶሮ ብታልም ጥሬዋን
28. ሀርያ ደፋውን ሜግዶ ኬተይ ጎደሬ ዋስን ላሌት ዎዴስ
- . በአህያ ጠፍር የተማገረ ቤት ጅብ ሲጮህ ይበተናል (ይፈራርሳል)
  - .. በአህያ ቆዳ የተሰራ ቤት ይበተናል ጅብ የጮኸ ዕለት
29. ሀርያ ገልበን ኬጥዶ ኬተይ ጎደሬ ዋስን ላሌቴስ
- . በአህያ ቆዳ የተሰራ ቤት ጅብ ሲጮህ ይፈራርሳል
  - .. በአህያ ቆዳ የተሰራ ቤት ይበተናል ጅብ የጮኸለት
30. ሀርያ ጫንዳጌከ ጦሳ ዎስዳጌከ ጥጤነ ኦትደ አሰ ጠለው አዴስ
- . አህያ የጫነም እግዜርን የለመነም አይድንም የሰራ ብቻ ያልፍለታል
  - .. ያልሰራ አይብላ
  - .. መቀመጥ መቆመጥ
  - .. ከመቸገር ሰርቶ መኖር
31. ሀርያ ጥንደው ጤረይኔ ዱሌኔ ኤሬቴነ
- . የአህያ ፋንዲያ ጫፋና ቂጡ አይታወቅም
  - .. ጭራው የማይያዝ፣ ውሉ የማይገኝ፣ ግራ የሚያጋባ ነገር
  - .. አይዋጥ አይተፋ መላው የጠፋ
32. ሀርያረ ሀርቁዋ ማደ ጥራረ በንጋ መውሱ
- . ከአህያ ጋር ብጣሪ (እብቅ) በልታ ከፈረስ ጋር ገብስ ትበላለች
  - .. እድሌ ነው እንጂ እኔ ሰው አላማ ያህያ ልጅ በቅሎ በብር ተሸልማ
  - .. ወፍ ነሽ እዩት ጥርሴን አይጥ ነሽ እዩት ክንሬን
33. ሀርያረ ሚደ ሚገያ ሀራተ ሱቀውሱ
- . ከአህያ ጋር የበላች ላም እንደአህያ ትፈላለች
  - .. ከአህያ ጋር የዋለች ጊደር እንደአህያ ትፈላለች

34. ሀርያረ ሚደ ሚዝያ ሱቀውሱ
 . ከአህያ ጋር የበላች ላም ትፈሳለች
 .. ከአህያ ጋር የዋለች ጊደር ፈስ ተምራ ትመጣለች
35. ሀርያረ ፔእደ ሚዝያ ሀሬተ ሱቀውሱ
 . ከአህያ ጋር የዋለች ላም እንደ አህያ ትፈሳለች
 .. ከአህያ ጋር የዋለች ጊደር እንዳህያ ትፈሳለች
36. ሀርያረ ፔእደ ኡስያ ሱቁዋ ኤረውሱ
 . ከአህያ ጋር የዋለች ጊደር ፈስ ትማራለች
 .. ከአህያ ጋር የዋለች ጊደር ፈስ ተምራ ትመጣለች
37. ሀርያስ ሀንቁተይ ህሽየን ቶኪስ
 . በአህያ ያከራፈ በትከሻው ይሸከማል
 .. ንዴት ባለቤቱን ገደል ሰዶ እራሱ ይቀራል
 .. ሴትየዋ ባልዋን የጎዳች መስጊት እንጨት ሰደደችበት
38. ሀርያበይ ሀሬ ጌለኦ ዩሴነ
 . የአህያ ዕቃ ወጣት አህያን አያስለቅስም
 .. አህያ ለአህያ ቢራገጡ ጥርስ አይሳበሩም
 .. ያገሩን ሰርዶ ባገሩ በሬ
39. ሀርያን ዜምጥድ ጎደርያ ጨዴቲስ
 .. በአህያ ተከለሎ ጅብን ይወጋሉ
 .. የጠላትን ገንዘብ በወዳጅ መብላት
 .. ጅብን ሊወጉ ባህያ ይጠጉ
40. ሀርያጌ ጉተ፣ ጥራጋ ሀመ ገውሱ መጋሂያ
 . የአህያ ትንሽ ነው የፈረሱን አምጣ ትላለች ባዝራ
 .. ከባለቤቱ ያወቀ ቡዳ ነው

41. ሀርገይ ዴእሽን ጥየይ ሀይቁስ
 . የታመመ እያለ ደህናው ይሞታል
 .. እግረ ቀጭን ይሞታል ሲሉ እግረ ወፍራም ይሞታል
42. ሀርገደ ሻጨ ዶርስያ ኦርግየው ኤቀውሱ
 . ታማ የከረመች በግ ወጠጤ ትፈልጋለች
 .. ሞኝ አያውቁብኝ ባይ
 .. ሲወልዱ አይታ በጠጧን ጣለች
 .. ከማን አንሼ
43. ሀርግያ ሀርያ ጎደይ ደውላ በንጋ ጫኔስ
 . የታማሚ አህያ ጌታ ዳውላ ገብስ ይጭንበታል
 .. በእንቅርት ላይ ጆሮ ደግፍ
44. ሀርግያ ቆተይ ጠሌፔ አቴስ፤ የሁዋ ቆተይ ኤረፔ አቴስ
 . በሽታውን የደበቀ ከመድኃኒት ይቀራል፤ ነገርን (ችግሩን)
 የደበቀ ከአዋቂነት ይቀራል
 .. በሽታውን የደበቀ መድኃኒት አይገኝለትም
45. ሀርግያ ዶርስያ ኦርግየው ኤቀውሱ
 . በሽተኛ በግ ልትጠቃ (ስሪያ) ትፈልጋለች
 .. ልብ እንቅርት ይመኛል
 .. የለመደች ጦጣ ሁልጊዜ ሽምጦጣ
46. ሀርግዳጋ ስንተን ሀይቆባ ሌምሶፕ
 . በታመመ ሰው ፊት ስለሞት አትተርት
 .. ሆድ ለባሰው ማጭድ አታውሰው
 .. በውሻ ፊት የውሻ በሽታ አይነገርም
47. ሀርግድፔ አትን ሀርግድ ሀይቁቴነ
 . ታመው እንጂ ሰግተው አይሞቱም

- .. ነፍስ በአፍ እንጂ በቂጥ አይወጣም
  - .. ዘጠኝ ሞት መጣ ቢሉ አንዱን ግባ በል አለው
48. ሀርጌ ሀርግዖ ዶርሴስ ጌቴስ
- . በሽታ በሽታን ያስመርጣል ይባላል
  - .. ከበሽታም በሽታ ይመረጣል
  - .. የባሰ አታምጣ
  - .. የባሰ አለና ሚስትህን አትፍታ
49. ሀርጌ ላፈሽን አሌ ደሪስ ጌስ
- . ህመሙ እስከዚህም ነው ግን ማቃሰቱ በዛ አለ
  - .. ሞኝ አያውቁብኝም ባይ
  - .. ብልጥ ለብልጥ
50. ሀርጌ በይነ ግልቀይ ሾሩዋ ደጉውን ፐጤስ
- . በሽታ የሌለበት ከሲታ በጎረቤት ደቦ ይፈወሳል
  - .. ዳን ያለው መድሃኒት አለው
  - .. ለሁሉም ጊዜ አለው
51. ሀርጌ በይነይ በሌ ቤስ፤ አጮይ በይነይ ቱሞ ተልኤስ
- . በሽታ የሌለበት በሌ ይሄዳል፤ እዳ የሌለበት ነጭ ሽንኩርት ይበደራል
  - .. የቀበጡ ዕለት ሞት አይገኝም
  - .. ሳይቸግር ጤፍ ብድር
52. ሀርጌ ኦልያረ ጊጊስ፤ ቱኬ ብካረ ጊጊስ
- . በሽታ ከማቃሰት ጋር ያምራል፤ ቡና ከቁርስ ጋር ያምራል
  - .. ዘመድ ከዘመዱ አህያ ካመዱ
53. ሀርጌ ዶስዮ ፐርሱዋ ግዩይ ዶሴነ
- . በሽታ የሚወደውን ጠላ ገበያ አይወደውም
  - .. ፍየል ወዲህ ማዶ ቅዝምዝም ወዲያ ማዶ

- .. የሰው መላክተኛ የልብ አያደርስም
  - .. ዱባና ቅል አበቃቀሉ ለየቅል
54. ሀርጌፔ አተነ ገይ ጎርዶማረ ገይቴስ
- . ከበሽታ አመልጣለሁ ያለ ከፈንጣጣ ጋር ይገናኛል
  - .. አተርፍ ባይ አጉዳይ
  - .. አህያ ቀንድ አበቅላለሁ ብላ ሄዳ ጀርዋን አጥታ ትመጣለች
  - .. የባሰ አለና አገርህን አትልቀቅ
55. ሀሬ ሀርቁዋ ማነ ቢድ ሙሩታ በኤስ
- . አህያ እብቅ እበላለሁ ብሎ ሄዶ ምርት ይሸከማል
  - .. በሬ ሆይ ሳሩን አየህና ገደሉን ሳታይ
  - .. አተርፍ ባይ አጉዳይ
  - .. ሆዴን ያለ ሆዱን ተወጋ
56. ሀሬ ሀሬ አይፌ ቀክ ቶይሴነ
- . አህያ የአህያን አይን ረግጦ አያጠፋም
  - .. አህያ ለአህያ ቢራገጥ ጥርስ አይሳበርም
57. ሀሬ ሃሽን ፕረይ ገማ ኩንቴስ
- . አህያ እንሰት ሲፍቅ ፈረስ ቅመም ይጨምራል
  - .. የአይጥ ምስክር ድንቢጥ
  - .. ግም ለግም አብረህ አዝግም
58. ሀሬ ሳሞኔ ሰዎ ነምስኔ ኤርያብ ባወ
- . የአህያን መጠማትና የጋለሞታን መራብ የሚያውቅ የለም
  - .. የዝሆን ክሳት የባለፀጋ ድህነት አይታወቅም
  - .. ውስጡን ለቁስ
  - .. ከባለቤቱ ያወቀ ቡዳ ነው
59. ሀሬ በእን ፕረይ ሚስ
- . አህያ ያዘለውን ፈረስ ይበላል
  - .. ይታደሏል እንጂ አይታገሉም

60. ሀሬ በይነይ በሉቁዋ ከሬስ
 . አህያ የሌለው በቅሎ ይንቃል
 .. ቁልቢጥ የሌላት ድርጎ አማራት
61. ሀሬ አውዴ ዩድ ጫግ ጌቴስ
 . አህያ ከመቼው መጥቶ ያናፋል ይባላል
 .. መቼ መጣችሁ ስራ መቼ ቆረጠመችሽ ሽምብራ
 .. ፍየል ከመድረሷ ቅጠል መበጠሷ
62. ሀሬ አገነይ በ መቾኔ ጎደሬፔ አሼነ፤ በውኔ አቴነ
 . የአህያ ባል ሚስቱንም ከጅብ አያስጥልም፤ ለራሱም አይድንም
 .. ያህያ ባል ከጅብ አያስጥልም
63. ሀሬ እሽ ግን ውር ኤቄስ
 . አህያ ወሽ ቢሉት ሁሉም አህያ ይቆማል
 .. ሌባን ሌባ ቢሉት ከሸንጎ ተነስቶ ይሮጣል
 .. አፍንጫ ሲመታ አይን ያለቅሳል
64. ሀሬ ከል አድድ በለቃ ቃቃቴስ
 . አህያ ሲጠግብ ጌጥ ያምረዋል (ይመኛል፤ ይከጅላል)
 .. አለ አቅም መንጠራራት
 .. ምኞት ያከሳል
 .. ልብ እንቅርት ይመኛል
65. ሀሬ ከጭያ ኪሰነ ቢድ ሀይታ ቀንጤቴስ
 . አህያ ቀንድ አወጣለሁ ብሎ ሄዶ ጀርውን ይቆረጣል
 .. አተርፍ ባይ አጉዳይ
 .. አለማረፍ ጣር ያበሃል
66. ሀሬ ከጭያ ኪሰነው ቢዲ ሀይታ ጠይድ ዩስ
 . አህያ ቀንድ ሊያበቅል ሄዶ ጀርውን አጥቶ ይመለሳል
 .. አተርፍ ባይ አጉዳይ